

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 11, Ocak/January 2024, ss. 95-120.

Geliş Tarihi–Received Date: 12.11.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 02.01.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

10.53718/gttad.1389750

KAZIM PAYDAŞ* - HACER VİLGENOĞLU**

ÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin mühim şehirlerinden Ruha (Urfa), Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi dönüşü 1517 senesi ilkbaharında Mardin Kalesi'nin tesliminden sonra Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Fethin ardından sancak statüsüyle Diyarbakir Eyâleti'ne bağlanan şehir, 16. yüzyılın sonlarında Rakka Eyâleti'ne bağlanmıştır. 17. yüzyılın ilk yarısında Rakka Eyâleti'nin "paşa sancağı" statüsünde olan Ruha, bu dönemde eyâlete tayin edilen beylerbeyiler tarafından yönetilmiştir. Eyâlete atanan beylerbeyiler, genellikle seferlerde yararlılık gösteren kullar arasından seçilmekle birlikte, bunlardan eşkıyalarla işbirliği içinde olup devlete ihaneti tespit edilenler ölümle cezalandırılmışlardır. Nitekim Zeynel Han Muharebesi'nde göstermiş olduğu başarılarından dolayı Rakka Eyâleti'nin tevcih edildiği Abdal Paşa, Celalî eşkıyalarından olup devlete ihaneti nedeniyle katledilmiştir. Paşalar, savaşta bulunma gibi bir nedenle görev bölgeleri olan sancağa gidemedikleri zaman yerlerine vekil olarak mütesellimler göndermişlerdir. Mütesellimler, mahkemeden keşfi talep edilen bazı vakaları yerinde görmek için olay mahalline bizzat kendileri gitmişlerdir. Ayrıca kendilerine beylerbeyiler tarafından yapacakları işleri bildiren mektuplar gönderildiği gibi beylerbeyiler adına vergi de toplamışlardır. Mütesellimlerden de ihaneti tespit edilenler çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Nitekim Abdal Paşa'nın Ruha Sancağı'ndaki mütesellimlerinden olup aynı zamanda kardeşi olan Abdullah Bey, bunlardan biriydi. Eşkıya olduğu gibi, aynı zamanda Bağdat'ı Kızılbaş'a teslim eden hainlerden olan bu şahsın katli lazım görülüp vakit kaybetmeden yakalanarak Ruha Kalesi'nde hapsedilmesi ve mallarına el konulması yönünde merkezden hüküm gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren bir bölgede buranın yönetimi için bulunan başlıca iki yöneticiden biri padişahın icra kuvvetinin temsilcisi olan bey iken diğeri yargı görevini üstlenen "kadı" idi. Kazâ birimlerinde en büyük adli ve sivil amir olarak bulunan kadılar, adli, idarî ve beledî olmak üzere oldukça geniş görev ve yetkilere sahiptiler. Pek mühim vazifeleri olan kadılara mahkeme işlerinde yardımcı olacak naip, müftü, muhız gibi görevliler ile diğere bazı hususlarda yardımcı olacak muhtesip, pazarbaşı, mimarbaşı gibi hizmetliler vardı. Araştırma dönemi boyunca Ruha Kazâsı'na tayin edilen kadılar da oldukça geniş bir yetkiye sahip olup şehirde cereyan eden bazı önemli vakalarda keşif heyetiyle birlikte olay mahalline bizzat kendileri giderek detaylı araştırmada bulunurlardı. Bu çalışmada 1629-1631 yılları arasında Osmanlı taşrası Ruha'da görevlendirilen başlıca iki yönetici olan bey ve kadı ile idari yapı içerisinde yer alan diğere görevliler hakkında malûmat verilecektir. Bu bağlamda araştırmada istifade edilen en önemli kaynak, Ruha'ya ait kadı sicillerinden h. 1039-1040 tarihli 207 numaralı defter olmuştur. Bahsi geçen kadı sicilinin yanı sıra verileri destekler mahiyette alana münhasır muhtelif çalışmalar ile 17. yüzyıla ait bazı risale ve seyahatnamelere de müracaat edilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde, araştırma dönemi boyunca Ruha'da idarî mekanizmayı yürüten görevlilerin kimler oldukları, ne gibi görevler icra ettikleri ve bunlarla ilgili bazı önemli hususları içeren malûmata ulaşılmıştır.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE, E-Posta: Kpaydas@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9683-9016.

** Dr., Şanlıurfa/TÜRKİYE, E-Posta: hacervilgenoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3277-2633.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rakka, Ruha (Urfa), Eyâlet, Sancak.

ADMINISTRATORS IN THE OTTOMAN PROVINCIAL ORGANIZATION BETWEEN 1629-1631: THE EXAMPLE OF RUHA (URFA) SANJAK

ABSTRACT

Ruha (Urfa), one the important cities of the Southeastern Anotolia Region, came under Ottoman rule after the surrender of Mardin Castle in the spring of 1517, after Yavuz Sultan Selim's return from his Egyptian campaign. The city, which was connected to Diyarbekir State with sanjak status after conquest, was connected to Raqqa State in the late 16th century. Ruha, which had the status of "pasha sanjak" of the Raqqa State in the first half on the 17th century, was governed by the beylerbeyis appointed to the state during this period. Although the beylerbeyis appointed to the state were generally chosen from among the servants usefulness in the campaigns, those who were found to be in cooperation with the bandits and betrayed the state were punished with death. As a matter of fact, Abdal Pasha, who was given the Raqqa State due to his successes in the Battle of Zeynel Khan, was one of the Celali bandits and was murdered due to his treason to the state. When the pashas could not go to the sanjak, which was their duty area due to a reason such as being at war, they have sent mutasellims as their representatives. Mutasellims personally went to the scene of the incident to see some cases that were requested to be discovered by the court. In addition, letters were sent to them by the beylerbeyis informing them of the work they would do, and they also collected taxes on behalf of the beylerbeyis. Among the mutasellim, those who were found to have betrayed were punished in various ways. As a matter of fact, Abdullah Bey, who was one of Abdal Pasha's mutasellims in Ruha Sanjak and was also his brother, was one of them. It was deemed necessary to kill this person, who was not only a bandit but also one of the traitors who handed over Baghdad to Qizilbash, and a decision was sent from the center to capture him without delay, imprison him in Ruha Castle and confiscate his property.

In the Ottoman Empire, from the early periods, one of the two main administrators in a region to govern this place was the "bey", representing the executive power of the sultan, and the other was the "kadi", who took on the judicial duty. Kadis, who were the highest judicial and civil chiefs in the county units, had a wide range of duties and powers, including judicial, administrative and municipal. There were officials such as regent, mufti and muhızır who would assist the kadis, had very important duties, in court affairs, and attendants such as muhtesip, bazaarbaşı and chief architects that would assist in some other matters. During the research period, the kadis appointed to the Ruha county also had a very wide authority, and in some important cases that took place in the city, they would personally go to the scene of the incident together with the discovery team and conduct detailed investigations. In this study, information will be given about the two main administrators appointed in the Ottoman provincial Ruha between 1629-1631, the bey and the kadi, and other officials within the administrative structure. In this contexc, the most important source used in the research was the register numbered 207 dated h. 1039-1040 from the kadi registers of Ruha. In addition the kadi registers in question, various field-specific studies and some treatises and travelogues frım the 17th century were also consulted to support the data. As a result of the data obtained, information was obtained including who the officials that carried out the administrative mechanism in the Ruha during the years examined period, what kind of duties they performed and some important issues related to them.

Keywords: Ottoman, Raqqa, Ruha (Urfa), State, Sanjak.

GİRİŞ

Osmanlı sultanları, ilk dönemlerden itibaren bir bölgenin yönetimi için buralara biri bey (Beylerbeyi-Sancakbeyi), diğeri kadı olmak üzere iki temel idareci göndermişlerdir. Bey, sultanın yürütme kuvvetini temsil etmekte iken kadı, yargı kuvvetinin temsilcisiydi. Bu uygulamada bey, kadının hükmü olmadan hiçbir cezaî yaptırım uygulayamadığı gibi, kadı da kararlarını tatbik edebilmek için beyin kuvvetine dayanmak durumundaydı. Kararlarında bağımsız olan kadı, doğrudan sultandan buyruk alır ve yalnızca ona arzda bulunabilirdi. Osmanlı taşra idaresindeki söz konusu kuvvetler ayırımı, adaletli bir yönetimin esası olarak görülmüştür.¹

Osmanlı ülkesi, eyâlet ve livâ, diğeri bir ifadeyle beylerbeylik ve sancak diye bir taraftan askerî-idarî birimlere ayrılırken, öte yandan bu ayırıma tâbi topraklarda kazâ olarak anılan şer'î-idarî birimler yer almıştır. Bahsi geçen birimlerin başında yukarıda temas edilen bey ve kadı bulunmaktaydı.² Ayrıca bunların emrinde hizmet veren başka görevliler de vardı ki bütün bunlar, Osmanlı taşra idaresinin yapı taşlarını oluşturmuşlardı.³

¹ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII/S. 152, Ankara 1974, s. 665; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 71; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Kronik, İstanbul 2020, s. 134.

² Yücel, *agm*, s. 665; Ergenç, *age*, s. 71.

³ Enver Çakar, *Doğru Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara 2012, s. 94.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

Bu çalışmada, sicil kayıtlarının sunduğu verilerden hareketle, 1629-1631 yılları arasında Ruha Sancağı'nda görevli devlet memurları incelenecektir. Memurlar ehl-i örf, kazâ yöneticileri (ilim mensupları) ve yerel yöneticiler olmak üzere üç başlık altında değerlendirilecektir. Ancak bu görevliler hakkında bilgi vermeden evvel Ruha'nın 17. yüzyıl ortalarındaki idarî durumuna kısaca değinmekte fayda vardır.

Mardin Kalesi'nin 1517 senesi ilkbaharında Osmanlılara tesliminden sonra Osmanlı idaresine geçen Ruha,⁴ Güneydoğu Anadolu'nun fethini müteakip 1515 yılında teşekkül eden Diyarbekir Eyâleti'ne sancak merkezi statüsüyle bağlanmıştır.⁵ Diyarbekir Eyâleti'nde "klâsik Osmanlı sancakları", "yurtluk-ocaklık sancaklar" ve "hükümet sancakları" şeklinde üç farklı statüde sancak sınıflamasına gidilip⁶ Ruha, klâsik Osmanlı sancağı sınıflamasına dâhil edilmiştir.⁷ Ruha Sancağı, 16. yüzyılın sonunda Rakka Eyâleti'ne bağlanmıştır.⁸ Ayn Ali Efendi, 17. yüzyılın başlarına ait olan risalesinde, Rakka Eyâleti'nin yedi sancaktan ibaret olduğunu ve Rakka ile Ruha'nın birleştirilmek suretiyle bir beylerbeylik ihdas edildiğini ifade etmektedir. Müellifin belirttiğine göre, yedi sancaktan oluşan eyâletin paşa sancağı Ruha olup diğer sancakları Cemmâse, Habur, Deyr-i Rahbe, Benî Rebi'a, Suruc ve 'Ane idi.⁹ Ayn Ali Efendi'nin verdiği malumata göre, 17. yüzyılın başlarında Rakka Eyâleti'nin paşa sancağı olduğu anlaşılan Ruha ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin betimlemelerine göre,¹⁰ yüzyılın ortalarında da bu statüsünü korumuştur.

1. Ehl-i Örf

Ehl-i örf olarak tanımlanan taşradaki görevliler, hükümdarın siyasi otoritesinin temsilcisi olup ehl-i ilm dışındaki memurlardır.¹¹ Ehl-i örf sınıfına dâhil olan memurlar beylerbeyi-sancakbeyi, alaybeyi, çeribaşı, dizdar gibi umumiyetle erbab-ı kılıç olan görevlilerdir.¹²

Yukarıda temas edildiği üzere Ayn Ali Efendi ve Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, 17. yüzyılda eyâlet statüsünde olan Rakka'nın merkez, yani paşa sancağının Ruha olduğu anlaşıldığından, incelenen yıllarda söz konusu eyâletin yönetimi için merkezden tayin edilen beylerbeyilerin, Ruha'nın idaresinden sorumlu olduklarını söylemek mümkündür. Zira valilerin Ruha'da mütesellimlerinin olması da bunu göstermektedir. Dolayısıyla aşağıda sancağın yönetiminden sorumlu beylerbeyinden başlayarak diğer ehl-i örf mensupları incelenecektir.

1. 1. Beylerbeyi

Bilindiği üzere eyâletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimat cihetinden en büyük birimi olup bu birimlerde askerî ve idarî amir olarak "beylerbeyi" bulunmaktaydı. Osmanlı kaynaklarında bu en yetkili taşra memuru için beylerbeyi tabirinin yanı sıra vali, emirü'l-ümerâ ve mîr-i mîrân gibi adlar da kullanılmıştır.¹³ Osmanlılarda "paşa" unvanıyla anılan beylerbeyiler, eyâlette padişahın otoritesini temsil eden en yüksek yöneticiler olup eyâletin "paşa sancağı" olarak adlandırılan merkez sancağında ikamet etmekteydiler. Eyâletteki her sancağa doğrudan doğruya merkez tarafından bir sancakbeyi tayin edilir iken "paşa sancağı" doğrudan beylerbeyinin idaresine bırakılmıştır.¹⁴

⁴ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 08-10 Haziran 1973*, Ed. Osman Okyar Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 72; E. Honigsmann, "Urfa" (İkmâl eden Nejat Göyünç), *İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1986, s. 55; Urfa'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Paydaş, "Urfa'nın Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi", *Osmanlı Urfası*, Ed. Abdullah Ekinci, C. 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 32-41.

⁵ Mehmet Emin Üner, *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, s. 27; Ahmet Nezih Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK, Ankara 2012, s. 9-10; 1518 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne (TD 64) göre Diyarbekir Eyâleti on iki sancaktan müteşekkil olup bu sancaklar Amid, Mardin, Sincar, Bire (Birecik), Ruha (Urfa), Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapkir, Kiğı ve Çemişkezek şeklindedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. V, Ankara 1994, s. 2213; Turan, *age*, s. 10.

⁶ Ünal, *agm*, s. 2212-2213; Üner, *age*, s. 28-30.

⁷ Turan, *age*, s. 13; Klâsik Osmanlı sancakları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ünal, *agm*, s. 2212.

⁸ Üner, *age*, s. 27; Mehmet Emin Üner, *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 182; İpek yolu üzerinde yer alan ve ipek ticareti bakımından önemli merkezlerden biri olan Rakka, bütün Ortaçağ boyunca sürekli el değiştirmiş, 1517'de Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Bkz. Üner, *Rakka Valileri*, s. 182.

⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1280, s. 32.

¹⁰ Gezgin, Urfa Eyâletine bağlı sancaklardan Sancağı-Taht-ı Urfa hakkında "Cümle mîr-i mîrânlar bu Urfa'da sakin olur. Mal defterdarı yoktur. Ve defter kethüdâsi ve defter emîni ve çavuşlar kethüdâsi ve çavuşlar emîni vardır. Lâkin eyâlet-i kadimdir. Niçe kerre ber-vech-i arpalık üç tuğlu vüzeraya ihsan olunur. Cümle (...) aded subaşılığı hassı vardır..." şeklinde malumat nakletmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 91.

¹¹ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Taşra Düzeninin Bozulmasının İdarî ve Sosyo-Kültürel Sebepleri Üzerine Bir Araştırma (1550-1600)", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler, 18-21 Haziran 1998 Bursa*, Ed. Nurcan Abacı, Morrisville 2006, s. 33.

¹² Çakar, *age*, s. 94.

¹³ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69; Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Yeni Türkiye*, C. VI/S. 31 (701 Osmanlı Özel Sayısı-1: Siyaset ve Teşkilat), Ankara 2000, s. 445.

¹⁴ Yücel, *agm*, s. 665; İsmail Özçelik, *Devlet-i 'Alîyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2014, s. 212.

Beylerbeyi, ikamet ettiği sancağın aynı zamanda yöneticisi de olduğundan, bir sancakbeyinin sancak yönetiminde üstlenmesi gereken görevlerin ayrılarından sorumluydu.¹⁵ Bu cümleden olarak, “mîr-i livâ” olarak da anılan sancakbeyi¹⁶ sancağın en yüksek dereceli mülkî amiri olup bunun askerî ve idarî diye iki temel vazifesi bulunmaktaydı. Askerî vazifesi, kapı halkı ve emri altındaki tımarlı sipahi askerî ile birlikte sefere çağrıldığında her zaman hazır olma. İdarî görevi, reâyânın güveni ile düzenini temin etmek, “vilayetin zabt ve hıfz u hırsesinde sây eylemek” idi. Ayrıca sancakta emniyet ve asayiş sağlama, tımar tevcih etmenin yanında tımar sahipleri ile reâyâ arasındaki ilişkinin kanuna uygun bir şekilde yürütmesini temin etmek de sancakbeyinin idarî görevleri arasındaydı. Sancakbeyi, şehirde kamu düzeninin sağlanması, adâletin temin edilmesi ve kanuna aykırı faaliyetlerin önlenmesi için kadı ile müştereken çalışmak durumundaydı.¹⁷

Araştırma dönemi boyunca ele alınan ilgili sicil kayıtlarına göre, Rakka Eyâleti’nde hizmet veren valilerden üçünün ismi tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri, 18 Cemaziyülahir 1039 (3 Ocak 1630) tarihinde eyâletin valilik hizmetini ifa etmekte olan Beşir Paşa idi.¹⁸ Ruha Sancağı’na bağlı Şehir Nahiyesi’ne tâbi Sırrın, Cavsak, Kazanî ve Ulubağ köyleri bu paşanın hasları arasındaydı.¹⁹ Beşir Paşa’dan sonra eyâlet, Suruc Nahiyesi’nin ilhakıyla önceden Şehrizol Beylerbeyi olup göstermiş olduğu yararlılıklardan ve Mihriban Sahrasında meydana gelen Zeynel Han Muharebesi’ndeki²⁰ hizmetlerinden dolayı 11 Şevval 1039 (24 Mayıs 1630) tarihinden itibaren Abdal Paşa’ya tevcih ve inayet olunmuştur.²¹ Sicillere yansıyan veriler, eyâletin tevcih edildiği Abdal Paşa’nın gerek kadimden Celalî eşkıyalarından olması gerek devlete çeşitli ihanetlerinden dolayı katledildiğini göstermiştir.²² Rakka Beylerbeyliği hizmetine, 5 Cemaziyülahir 1040 (9 Ocak 1631) tarihi itibarıyla önceden silahdarlar ağası olan Ali Paşa getirilmiştir.²³ Rakka Beylerbeyliği’nin gerek Abdal Paşa’ya gerek Ali Paşa’ya tevcih edildiğine ilişkin merkezden gönderilen hükümler incelendiğinde, eyâlete tayin edilen valilerin umumiyetle seferlerde yararlılık gösteren emektar olan kullar arasından seçildikleri ifade edilebilir.

Yukarıda temas edildiği üzere, beylerbeyi ikamet ettiği sancağın aynı zamanda yöneticisi olduğundan, sancakbeyi gibi çağrıldığı vakit sefere katılmak ve muharebelerde hazır olmak zorundaydı. Nitekim incelenen yıllarda Rakka valilerinin de sefere katıldıklarını görmek mümkündür. Meselâ, evâil-i Muharrem 1040 (1-10 Ağustos 1630) tarihinde Ruha kadısı ve Rakka mütesellimine hitaben yazılan fermanla, Ruha’da olan 200 nefer kul taifesinin, kâtipleri ve yüzbaşlarıyla birlikte iki konağı bir ederek beylerbeyileri Abdal Paşa’nın yanına gelip onun bayrağı altında diğer yoldaşlarıyla birlikte Şehrizol Muhafazası’nda bulunmaları emredilmekteydi.²⁴

Beylerbeyinin görevlerinden bir diğeri merkeze arz etmek şartıyla tımar ve zeamet tevcihinde bulunmaktı.²⁵ Meselâ, 2 Muharrem 1040 (11 Ağustos 1630) tarihinde Rakka Beylerbeyi Abdal Paşa’ya hitaben yazılan ferman kaydına göre, Ruha Sancağı’nın Bozabad Nahiyesi’ne tâbi Anezli karyesi ve gayriden 9.000 akçe tımarın mutasarrıfı Ali’nin ölmesi üzerine, Abdal Paşa’nın arz etmesiyle *mahlûl* kalan tımarı Mehmed isimli kişiye tevcih etmesine hükmedilmiştir.²⁶ 24 Zilkade 1039 (5 Temmuz 1630) tarihli diğer bir ferman kaydına göre, Ruha Sancağı’nın بَاتُونون (Batevnon?) Nahiyesine bağlı Mısıryye? isimli köy ve gayriden 20.000 akçe

¹⁵ Görgün Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 68.

¹⁶ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Dönemi’nde Irak’ın İdarî Taksimatı”, çev. Mustafa Öztürk, *Belleten*, C. LIV/S. 211, Ankara 1990, s. 1233.

¹⁷ Yücel, *agm*, s. 666; Ergenç, *age*, s. 83; Özcan, *age*, s. 71-72.

¹⁸ “...cânib-i şer’den Mevlâna Mustafa ve vali-i vilayet-i Rakka sa’adetlû Beşir Paşa hazretlerinin...”, UŞS. 207, 15-32.

¹⁹ UŞS. 207, 341-713.

²⁰ Bilindiği üzere gerek iktisadî gerek ticarî gerekse de dinî bakımdan Osmanlı açısından büyük bir öneme sahip olan Bağdâd’ın 1623 senesinde Bekir Subaşı hadisesiyle Safevîlerin eline geçmesinden beri Osmanlı Devleti, bu mühim şehri yeniden topraklarına katmak için arka arkaya seferler tertip etmiştir. Bunlardan biri Bağdâd’ın alınması için gerekli ortamın oluşmasıyla -Osmanlı Devleti’ni uğraştıran bir yandan Abaza meselesinin bertaraf edilmiş olması, diğer yandan Safevî tahtında bulunan Şah Abbas’ın 1629 yılı başlarında vefat etmiş olması- 1630’da Osmanlı vezirâzamlarından Hüsrev Paşa’nın serdarlığında yapılacak seferdi. Bağdâd’ın fethi düşüncüyle İstanbul’dan ayrılan Hüsrev Paşa, ordusuyla Musul’a geldiğinde ordu, şiddetli kışın getirdiği yağmur ve buna bağlı olarak yolun kapanmasıyla Bağdâd’a hareket edemedi. Osmanlı ordusu, Bağdâd’a gitmek üzere 28 Ocak 1630 tarihinde Musul’dan ayrıldı. Şemamik menziline bir araya gelen harp meclisinde, arazinin henüz bataklık olması nedeniyle Bağdâd’ın hemen muhasarasının imkânsız olduğu gerekçesiyle Şehrizol bölgesinin emniyet altına alınması yönünde karar verildi. Hüsrev Paşa, Bağdâd’ın bir ön kalesi hükmünde olan Şehrizol Sancağı’nın eski merkezi Gülanber Kalesi’nin yeniden inşasını emretti. Kale komutanlığına Arnavudzâde Ahmed Paşa getirilirken, hazineyle gelen Ömer Paşa ile beylerden Abdal Paşa ve Parmaksız Ali Paşa da kalenin korunması için vazifelendirildiler. Bu arada Hüsrev Paşa, Şehrizol Sancağı’nın güvenliği bakımından önem taşıyan Mihriban Kalesi’nin fethine girişti. Osmanlı paşalarının da bulunduğu on bin kişiden teşekkül eden Osmanlı birliği, Hân-ı Hânân Zeynel Han’ın kumandasındaki kırk bin kişilik Safevî ordusunu yenerek 5 Mayıs 1630’da Mihriban Kalesi’ni ele geçirdi. Bundan sonra hızını alamayan Osmanlı ordusu, Hemedan, Nihavend ve Dergüzin’i de talan ederek yönünü İsfahan’a çevirdi. Bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Hüsrev Paşa”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 38; Nurullah Turan, *Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019, s. 72-74.

²¹ UŞS. 207, 317-665.

²² UŞS. 207, 248-569; UŞS. 207, 281-591.

²³ UŞS. 207, 276-583.

²⁴ UŞS. 207, 299-624/2; ayrıca bkz. UŞS. 207, 299-624/1.

²⁵ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997, s. 4.

²⁶ UŞS. 207, 300-626.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

zeametın *mahlul* kalmasıyla Rakka Beylerbeyi'nin arzı üzerine, söz konusu zeameti Dilaver isimli şahsa tevcih etmesi emredilmiştir.²⁷

1. 2. Mütesellim

Kayıtlarda müsellim şeklinde de geçen mütesellim kelimesi, sözlükte “teslim edilen şeyi alan, kabul eden” anlamına gelip idareyi birisi veya bir başka makam adına teslim alanlara denilmektedir.²⁸

Osmanlı yönetim kurumlarından biri olan mütesellimlik, 16. yüzyılın sonlarından Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılına kadar imparatorlukta varlığını devam ettirmiş bir müessesedir. Mütesellim, aslında beylerbeyinin, sancakbeyinin vekili olan kişidir, yani beylerbeyi ve sancakbeyleri görevlendirildikleri taşra birimlerinde bulunmadıkları takdirde yerlerine birini vekil tayin ederlerdi. Mütesellim adı verilen bu şahıs, vekil olarak beylerbeyi veya sancakbeyi olan yetkilinin vazifelerini bizzat kendisi yapardı.²⁹

Mütesellim, beylerbeyi ya da sancakbeyine vekâlet eden kişi durumunda bulunduğundan, bu beylerin salâhiyet ve yetkilerine de sahipti. Bazen mütesellim olan şahıs, yerine “mütesellim vekili” olarak adlandırılan birini vekil olarak bırakırdı ve bu kişi de aynı yetki ve salâhiyete haiz olurdu.³⁰

Sicil kayıtlarındaki veriler, 1629-1631 yıllarında Rakka Eyâleti'ne tayin edilen valilerin idaresinden sorumlu oldukları Ruha'da yerlerine vekâleten bakan kişiler için “mütesellim”, “müsellim”³¹ ve “kâimmakam” gibi tabirlerin kullanıldığını yansıtmaktadır. Bu dönemde eyâlete tayin edilen valilerden Beşir Paşa'nın Ruha'daki kâimmakamının oğlu Begter/Behter Bey olduğu anlaşılmaktadır.³² Bir diğer vali Abdal Paşa döneminde Yakub Ağa bin Necmeddin³³ ve Abdullah Bey³⁴ isimlerinde iki mütesellim tespit edilmiştir. Evâil-i Cemaziyülahir 1040 (5-14 Ocak 1631) tarihli merkezden gönderilen hüküm incelendiğinde Abdullah Bey'in, Abdal Paşa'nın kardeşi olduğunu öğrenmekteyiz. Esasında belge, Abdullah'ın gerek kardeşi Abdal Paşa gibi eşkiya olması gerek Bağdat'ı Kızılbaş'a teslim eden hainlerden olması nedeniyle katlinin lazım gelip vakit kaybetmeden yakalanarak Ruha Kalesi'nde hapsedilmesi, ayrıca firar ettirilmeyerek emval ve erzakının gönderilen Veziriazam Hüsrev Paşa'nın kapıcıbaşlarından Ömer Ağa'ya teslim edilmesi yönündeki emri içerdiğinden dikkat çekicidir.³⁵ Diğer bir vali Ali Paşa'nın, 1040 yılının Cemaziyülahir (Ocak/Şubat 1631) ayında Ruha'daki müsellimi Ahmed Kethüda olup³⁶ bu şahsın bir ay sonra da kaimmakamlık hizmetini ifa ettiği anlaşılmaktadır.³⁷ Öte taraftan, 18 Safer 1039 (7 Ekim 1629) tarihli “*Hızâne-i âmir*”nin Halep canibi defterdarına hitaben yazılan ferman kaydı incelendiğinde, bu tarihte ismi belirtilmeyen Rakka Beylerbeyi'nin, yerine silahdarlar zümresinden İbrahim isimli kişiyi kaimmakam olarak tayin ettiği görülmektedir.³⁸

İncelenen sicil kayıtları, mütesellimlerin, mahkemeden keşfi talep edilen bazı vakaları yerinde görmek için olay mahalline kendilerinin bizzat veyahut taraflarınca görevlendirilen kişilerin gittiklerini yansıtmaktadır. Meselâ, 9 Muharrem 1040 (18 Ağustos 1630) tarihli dava kaydına göre, gayrimüslimlerin şehirdeki Kara Kilise'nin avlusunda şeriatı aykırı olarak bina ettikleri yeni bir kilise ile altındaki *savmaanın*³⁹ keşfi için kiliseye gidenler arasında Abdal Paşa'nın kaimmakamı Yakub Ağa da bulunmaktaydı.⁴⁰ 18 Cemaziyülevvel 1039 (3

²⁷ UŞS. 207, 294-613.

²⁸ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 30; Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203.

²⁹ Musa Çadırıcı, “II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XXVIII/S. 3-4, Ankara 1970, s. 287; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XXVIII/S. 3-4, Ankara 1970, s. 369-370.

³⁰ Özkaya, “Mütesellimlik Müessesesi”, s. 371; Özkaya, “Mütesellim”, s. 203.

³¹ “...cârib-i şer'den Mevlâna Mahmud ve Ruha müsellimi 'izzetlü Begter Beg tarafından...”, UŞS. 207, 131-294.

³² “... ve hâlâ vali-i vilâyet sa'adetlü Beşir Paşa hazretlerinin Ruha'da kâimmakamları kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Behter Beg zîde mecdihü...”, UŞS. 207, 122-277; “... cârib-i şer'den Mevlâna Mustafa ve vali-i vilâyet-i Rakka sa'adetlü Beşir Paşa hazretlerinin mahdum-ı mükerrrem ve kâimmakamları kıdvetü'l-emâcid Begter Beg tarafından...”, UŞS. 207, 15-32; Begter Bey'in, Paşa'nın oğlu olduğunu ayrıca mahkemeye intikal eden 19 Muharrem 1040 (23 Ağustos 1630) tarihli belgede geçen “Oldur ki sâbikan vali-i vilâyet-i Rakka emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm sâhib-i devlet sa'adetlü Beşir Paşa hazretlerinin Ruha'da kâimmakam ve mahdum-ı mükerrremi fahrü'l-emâcid ve'l-ekârim Begter Beg mahfil-i şer'de Ruha sakinlerinden Der-âli kullarından Hasan Beg mahzarında ikrar ve itiraf edip babam müşârün-ileyh paşa hazretleri mîr-i mîrân haslarından...” şeklindeki ifadeden anlamak da mümkündür. UŞS. 207, 188-430.

³³ “Oldur ki bi'l-fi'l vali-i vilâyet-i Rakka emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm sâhib-i devlet Abdal Paşa hazretlerinin kaimmakam ve mütesellimleri olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Yakub Ağa mahfil-i şer'-i şerîfde...”, UŞS. 207, 165-373; “Oldur ki maktul olan Abdal Paşa'nın sâbikan Ruha'da mütesellimi olan Yakub Ağa bin Necmeddin Efendi...”, UŞS. 207, 248-569.

³⁴ “...cârib-i şer'den Mevlâna Mustafa ve hâlâ vali-i vilâyet sa'adetlü Abdal Paşa hazretlerinin Ruha'da kaimmakamı 'izzetlü Abdullah Beg tarafından...”, UŞS. 207, 209-481.

³⁵ UŞS. 207, 281-591.

³⁶ UŞS. 207, 266-564.

³⁷ UŞS. 207, 263-559.

³⁸ UŞS. 207, 298-622.

³⁹ Genellikle 14. ve 15. yüzyıla ait tarihî metinlerde “şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi” ifade etmek için kullanılan terimlerden biri *savmaadır*. En çok Arap ülkelerinde kullanılan savmaa, aynı zamanda Hristiyan manastırları için de söylenmiştir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1978, s. 248.

⁴⁰ “...cârib-i şer'den bu hakîr bi'z-zât ve hâlâ vali-i vilâyet-i Rakka emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm sa'adetlü Abdal Paşa hazretlerinin kâimmakamları kıdvetü'l-imsîl Yakub Ağa ve ...”, UŞS. 207, 179-410.

Ocak 1630) tarihli diğer bir mahkeme kaydına göre, İskender isimli kişinin Mağaracık karyesinde bulunan su kuyusundan su çekerken kuyuya düşüp boğularak ölmesi olayının keşfi için gidenler arasında Rakka Valisi Beşir Paşa'nın kaimmakamı Begter Bey tarafından görevlendirilen İbrahim Bey de bulunmaktaydı.⁴¹ Öte taraftan bu yetkililer, toplumda ahlakı bozan herhangi bir olayı haber aldıklarında bunun keşfinin yapılmasını mahkemeden talep etmekteydiler. Meselâ, 22 Cemaziyülevvel 1039 (7 Ocak 1630) tarihli kayıta, Ruha'da kaimmakamlık hizmetini ifa eden Begter Bey tarafından görevlendirilen Mevlâna Mehmed, mahkemeye başvurarak Kaleboynu⁴² isimli mevzide ikamet eden Aişe isimli bir kadının evinde gece namahrem bir adamın olduğu haberini aldıklarından evde keşif yapılmasını talep etmiştir.⁴³

İncelenen sicil kayıtlarında mahkemeye müracaat eden bazı mütesellimlerin ifadelerinden, sancakta mütesellimlik hizmetini icra eden bu şahısların görevlerinden birinin, beylerbeyi adına tahakkuk edecek "cürm ve cinayet ve dem ve diyet ve rüsum" her türlü gelirlerini tahsil etmek⁴⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 13 Zilhicce 1039 (24 Temmuz 1630) tarihli kayda göre, mahkemeye başvuran şahıs Rakka Valisi Abdal Paşa'nın mütesellimi Yakub Ağa'dır. Kadı huzuruna gelen bu görevli, önceki beylerbeyi Beşir Paşa'nın kaimmakamı Begter Bey mahzarında "*eyâlet-i merkûme işbu sene tis'a ve selâsîn ve elf Şevvalü'l-mekerreminin on birinci gününden müşârûn-ileyh Abdal Paşa hazretlerine tevcih ve inâyet olmağın tahvil u tarihinde vâki selh-i Zi'l-ka'de'ye gelince elli günün rüsumat ve bâd-ı hevâ taleb ettiğimde*" ifadelerini kullanmış, akabinde Boyahane'nin elli günlük *kıste'l-yevmini* kiracısı Şaban Çelebi'den aldığını, elli günlük rüsumat ve "bâd-ı hevâ" karşılığında ise Begter Bey'den bazı mallar alarak haklaştıklarını ifade etmiştir. Yakub Ağa, ayrıca seyf mahsulatının Abdal Paşa'nın tahvilinde olduğunu söyleyerek zabt eylediklerini ve Begter Bey'in bir müdahalede bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁵

Sicil defterine intikal eden merkezden gönderilen kimi hükümlerde beylerbeyinin değil de sancakta vekili konumundaki mütesellimin merkez tarafından muhatap alındığı görülmektedir. Bu durum ise beylerbeyinin seferde bulunma gibi bir nedenden dolayı sancağın başında bulunmadığını, dolayısıyla onunla ilgili işlerde hükmün mütesellime gönderildiğini göstermektedir. Meselâ, 1040 yılının Cemaziyülahir ayının ortalarında (15-24 Ocak 1631) gönderilen ferman kaydında, Ruha'nın kul ağalığı hizmetine tayin edilen Mehmed isimli şahsın görevde istihdamını temin etmesi Rakka Beylerbeyi Ali Paşa'ya emredilmiştir.⁴⁶ Buna mukabil Evâil-i Muharrem 1040 (10-19 Ağustos 1630) tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, Beylerbeyi Abdal Paşa'nın Şehrizol Muhafazası'nda bulunması nedeniyle Ruha'daki 200 nefer kul taifesinin kâtipleri ve yüzbaşlarıyla birlikte sefer-i hümayundaki beylerbeylerinin yanına gönderilerek onun bayrağı altında toplanmaları hususunda merkez tarafından kadı ve mütesellim muhatap alınmış, dolayısıyla ferman bunlara hitaben yazılmıştır.⁴⁷

Mütesellimlerle ilgili belirtilmesi gereken bir husus da beylerbeyi tarafından kendilerine yapacakları işleri bildiren bir mektup gönderilmesidir. Meselâ Rakka Beylerbeyi Ali Paşa'nın, Ruha'daki müsellimi Ahmed Kethüda'ya yazdığı mektupta, şehrin Kâfir Mahallesi'nde ikamet eden zimmîlerin 1040 senesine ait ispençelerini tahsil için Ruha sakinlerinden Faraç isimli zimmînin gönderildiği belirtilerek, vardığında Faraç'a zabt ve tasarruf ettirmesi emredilmekteydi.⁴⁸

1. 3. Yeniçeri Serdarı

Dergâh-ı alî yeniçerilerinin emektarları arasından tayin olunan yeniçeri serdarı, kazâdaki topçu, top arabacısı, cebeci ve kuloğulları üzerine yeniçeri ağasının mektubu ve divandan çıkan hükümle atanırdı. Yeniçeri serdarının, yeniçerilere herhangi bir siyasi idarecinin müdahalesini engellemek, vârisiz vefat eden yeniçerilerin geride kalan mallarına el koyarak, satışı sonucunda elde ettiği meblağı yeniçeri ağasına göndermek, bulunduğu bölgede emri altındaki kişilerle asayişini temin etmek ve sefer esnasında maiyetindeki yeniçerilerle birlikte merkezdeki kuvvetlere katılarak sefere iştirak etmek gibi görevleri vardı.⁴⁹

⁴¹ "...câhib-i şer'den Mevlana Mustafa ve vali-i vilayet-i Rakka sa'âdetli Beşir Paşa hazretlerinin mahdum-ı mükerrrem ve kaimmakamları kıdvetü'l-emâcid Begter Beg tarafından İbrahim Beg ve ...", UŞS. 207, 15-32.

⁴² Şehrin Bâbü'l-Harran mahallesinde yer almaktaydı. UŞS. 207, 5-1.

⁴³ UŞS. 207, 17-35.

⁴⁴ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine İlişkin Bazı Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya 1981, s. 98.

⁴⁵ UŞS. 207, 165-373.

⁴⁶ UŞS. 207, 268-568.

⁴⁷ UŞS. 207, 299-624/2; ayrıca sefer-i hümayun mühimmatı için 20 nefer usta peksimedci habbızın Mardin'e gönderilmesi, ordu-yu hümayuna zahire gönderilmesi gibi hususlarda kadı ve mütesellime hitaben yazılan ferman örnekleri için bkz. UŞS. 207, 269-571; UŞS. 207, 290-604.

⁴⁸ UŞS. 207, 266-564.

⁴⁹ Bayram Ürekli, "17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 Bildiriler*, Konya 2000, s. 710.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

Sicil kayıtlarındaki veriler, incelenen yıllarda Ruha'da yeniçeri serdarlığı hizmetini Mustafa Beşe isimli şahsın ifa ettiğini ortaya koymaktadır. Bazı belgelerin “*şuhûdü'l-hâl*”⁵⁰ bölümlerinde de rastlanılan Yeniçeri Serdari Mustafa Beşe'nin,⁵¹ şehirde vâris bırakmadan vefat ettiği anlaşılan yeniçerilerin mallarına *ma'rifet-i şer'le* el koyarak “Sûk-ı Sultanî” olarak anılan haraç-mezat yerinde sattığı ve satış sonunda elde edilen parayı aldığı görülmüştür.⁵² İncelenen dava kayıtları, yeniçeri serdarının masraflar sonrasında aldığı parayı nereye gönderdiği/kime teslim ettiği hususunda aydınlatıcı veriler içermemektedir. Bununla birlikte “beytül-mâl”a gönderilmesi gereken paranın serdarın zimmetinde olduğu varsayıldığında, Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'nın imzası bulunan Evâhir-i Cemaziyülevvel 1040 (26 Aralık 1630-4 Ocak 1631) tarihli mektup kaydından, meblağın görevlendirilen yeniçeri çavuşlarından Mahmud Çavuş'a teslim edilerek merkeze gönderilmesinin istenildiği anlaşılmaktadır.⁵³

1. 4. Kethüda Yeri

Sipahi, silahtar, sağ ve sol ulufeciler ile sağ ve sol garipler olarak adlandırılan “altı bölük halkı”nın üzerine tayin olunan kethüda yeri,⁵⁴ ağalarının imzaları bulunan ve kadıya hitaben yazılan bir mektupla tayin edilirdi.⁵⁵ Bu atama altı bölük ağalarının hepsinin imzasıyla olduğu gibi, tayin için sadece bir kısmının imzasının olması da yeterli olabilirdi.⁵⁶ Nitekim Evâhir-i Rebiülahir 1040 (27 Kasım-5 Aralık 1630) tarihli Ruha Kazâsı'ndaki altı bölük yoldaşları üzerine kethüda yeri atanmasına ilişkin mektubun sonunda Ağa-i Gureba-i Yesar Mehmed, Ulufeciyan-ı Yesar Ali, Ağa-i Gureba-i Yemin Cafer, Ulufeciyan-ı ...? Abdi, Ağa-i Silahdaran Mehmed ve Ağa-i Sipahiyan Dilaver'in imzalarının bulunması altı sipah ağasının imzasının bulunduğunu göstermektedir.⁵⁷

Mustafa Hacı ismindeki şahsın kethüda yeri olarak atanmasına ilişkin söz konusu tayin mektubu incelendiğinde, Özkaya'nın da belirtmiş olduğu üzere,⁵⁸ mektupta kethüda yerinin görevlerinin açıklandığı görülmektedir. Nitekim kethüda yerinin başta gelen vazifesi görevli olduğu bölgedeki altı bölük yoldaşlarının düzenini sağlamaktır. Bunun yanı sıra, bu yoldaşların davalarını, anlaşmazlıklarını şer' ile gördürmek, bir kimseye zulüm ve taaddi ettirmemek, “*şer'-i şerîfe itaat eylemeyüb muhalefet üzere olanları izn-i kadıyla ve bölüğü ile isim ve resim ile yazıb bu canibe i'lâm*” eylemek, “*ba'zı levdat ve eşkıya sipahi namuna bayrak gezdüürüp reyaya ve sair ehl-i sükü rencide edip bilâ sebeb akçe ve esbablarını alub zulm ve ta'addi edenleri*” yakalayarak cezalandırmak görevleri arasındaydı. İsmine bazı dava kayıtlarındaki “*şuhûdü'l-hâl*” listesindeki kimselerin arasında da tesadüf edilen Kethüda Yeri Mustafa Bey'in,⁵⁹ ayrıca dergâh-ı 'âli kullarından olup şehirde vâris bırakmadan öldüğü anlaşılan şahısların geride kalan mallarını *ma'rifet-i şer'le* “Sûk-ı Sultanî” de sattığı gözlenmiştir.⁶⁰

1. 5. Subaşı

Osmanlıdan önceki Türk devletlerinde “sü-başı” olarak geçen kelimenin imlâsı, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında aynı olarak kullanılmış ve 16. yüzyıla gelindiğinde bu tabir “subaşı” olarak değiştirilmiştir. Eski Türkçe'de sü/su, “asker, ordu” manasına gelmektedir.⁶¹ *Divan-ı Lügatü't-Türk*⁶² ve *Kutadgu Bilig*'te⁶³ ordu kumandanı anlamıyla, “sübaşı” olarak kullanılan kelime, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda da aynı

⁵⁰ Osmanlı Devleti'nde mahkemelerde, Orta-Çağ İslâm dünyası kaza sisteminde olduğu gibi şahitlik kurumuna büyük bir önem verilmiştir. Osmanlı'da mahkeme huzuruna getirilen davalarda biri dava konusuyla ilgili şahitler, diğeri davanın görüldüğüne tanıklık eden şahitler olmak üzere iki tür şahit olduğu belirtilmektedir. Bunlardan davanın görüldüğüne tanıklık edenler, hüccetlerde ve bunların sicillerde kayıt altına alınmış suretlerinde *şuhûdü'l-hâl* başlığı altındaki bir bölümde yer almaktadır. Bkz. İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'Udûlden Şuhûdü'l-Hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, İstanbul 2019, s. 10, 17; Görülen davanın niteliğine göre sayıları değişiklik gösterebilen *şuhûdü'l-hâl* başlığı altındaki isimlerin mensubiyetleri de değişebilirdi. Bazı araştırmacılar tarafından Batı yargılama usulündeki jüriye benzetilen *şuhûdü'l-hâl*in, bir jüri niteliği taşımadığını, ayrıca mahkemenin resmi görevlisi olarak tanımlanabilecek bir statüye sahip olmadığını ifade eden Hülya Taş, *şuhûdü'l-hâl*in üç önemli işlevinin olduğundan söz etmektedir. Bunlardan biri, mahkemenin halkın tamamına açık olduğu ve dileyen kişinin gelip davayı izleyebildiğidir. Diğer biri ve daha önemlisi, bir davanın ileriki süreçte tekrardan gündeme gelmesi gibi bir durumda *şuhûdü'l-hâl*deki kimselerin bilgilerine müracaat edilebilecek kişiler olmalarıdır. *Şuhûdü'l-hâl*'in üçüncü işlevi, tecrübeli, eski uygulamalara dair bilgisi fazla olan ve onları nesilden nesile aktaran kişilerin varlığıdır. Bkz. Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şuhûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 44, Ankara 2008, s. 25-26, 29-32.

⁵¹ UŞS. 207, 222-510; UŞS. 207, 250-574.

⁵² Tereke kayıtları için bkz. UŞS. 207, 263-558; UŞS. 207, 273-577; UŞS. 207, 281-591/2; UŞS. 207, 287-600; UŞS. 207, 288-601; UŞS. 207, 289-602.

⁵³ UŞS. 207, 282-592.

⁵⁴ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 152; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2020, s. 42.

⁵⁵ Ürekli, *agm*, s. 711.

⁵⁶ Özkaya, *age*, s. 42.

⁵⁷ UŞS. 207, 286-597.

⁵⁸ Özkaya, *age*, s. 42.

⁵⁹ UŞS. 207, 248-569.

⁶⁰ UŞS. 207, 272-576.

⁶¹ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 447.

⁶² Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-İt Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, C. 3, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1941, s. 292.

⁶³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. Reşid Rahmeti Arat, C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 241-242.

manada kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlılarda ise subaşının yetkileri daralmış, asayiş ve güvenlik hizmetlerinden sorumlu bir görevli olarak kadı ve sancakbeyinin ardında konumlanmıştır.⁶⁴

Zâimü'l-vakt⁶⁵ olarak da adlandırılan subaşının görevleri iki başlık altında toplanabilir. Birincisi, mali görevi olup bâd-ı hevâ adı altında toplanan cürm ü cinayet, resm-i arusâne, niyabet vb. vergilerin toplanmasını sağlardı. İkincisi ise mali görevine dayalı kolluk hizmetini icra etmek olup bu görev, iyiliği emretme ve kötülükten uzak tutma kaidesi ile bağlantılıydı.⁶⁶

Kadı'nın nezaretinde olmak suretiyle sosyal düzeni sağlayan bir örgütün lideri konumunda olan subaşının emrinde hizmet veren asesbaşı, asesler kethüdası ve aseslerden oluşan günümüzdeki polis, jandarma benzeri bir emniyet kuvveti bulunmaktaydı.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden 16. yüzyılın ortalarına kadar doğrudan merkez tarafından atanan subaşı, bu dönemden itibaren beylerbeyi ya da sancakbeyi tarafından atanmaya başlanmıştır. Buna göre, subaşı olacak şahsın atama işlemi, bey tarafından durumun bir mektupla kadıya bildirilmesi ve bunun sicilde kayıt altına alınmasından ibaretti.⁶⁸ Bu hususu, incelenen yıllarda Ruha şehrine tayin edilen subaşılardan atamalarına ilişkin kayıtlarda da görmek mümkündür. Nitekim sicil kayıtlarından, şehirdeki resm-i arûsâne ile bâd-ı hevâ vergilerini toplamak üzere buraya tayin edilen iki subaşı tespit edilmiştir. Bunlar Ali Ağa ve Hüseyin Ağa isimli şahıslar olup Ali Ağa'nın 15 Cemaziyülahir 1039 (30 Ocak 1630) tarihinden 29 Şaban 1039 (13 Nisan 1630) tarihine kadar hizmete getirildiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Hüseyin Ağa ise 1 Zilhicce 1039 (12 Temmuz 1630) tarihi itibarıyla tayin olunmuştur.⁷⁰ Bunlardan Hüseyin Ağa'nın tayinine ilişkin mektup kaydı incelendiğinde mektubun sonunda "Yakub kaim-i makam-ı Mîr-i mîrân-ı Rakka" ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, şehre subaşı tayininin Rakka Beylerbeyinin Ruha'da yerine vekâleten bakan mütesellimi Yakub tarafından kadıya hitaben yazılan mektupla yapıldığını göstermektedir. Ali Ağa'nın atanmasına ilişkin belgenin bir kısmı hasarlı olduğundan, mektubun sonundaki isim okunamamış, dolayısıyla mektubu yazan kişi tespit edilememiştir. Bununla birlikte, bu mektubun da Rakka Eyâleti'nde beylerbeyi olan şahsın Ruha'daki kaimmakamı tarafından gönderildiği ihtimali üzerinde durmak mümkündür. Öte yandan, bazı belgelerin "şuhûdü'l-hâl" bölümündeki veriler, 1039 yılı Zilhicce ayının sonu ile 1040 yılında şehirde zâim olan görevlinin Mehmed Çelebi bin Hacı Ali olduğuna işaret etmiştir.⁷¹ Bu dönemde şehirde görevli subaşılardan yanı sıra, 16. yüzyılda Şehir Nahiyesi'ne bağlı köyler arasında olduğu görülen Maşuk köyünün⁷² subaşısı da tespit edilmiştir. 7 Safer 1040 (15 Eylül 1630) tarihli dava kaydı incelendiğinde, köyün subaşısı Derviş Bey bin Mehmed'in, köyde düzeni bozan, halkı huzursuz eden olayların ortadan kaldırılması ve genel asayişini temin etme hususunda çalıştığı göze çarpmaktadır. Belgeye göre, Derviş Bey, köy ahalisinden olup köy halkını sürekli rencide eden İbrahim isimli kişiye ya komşularıyla iyi geçinmesini ya da köyü terk etmesini söylediği için İbrahim tarafından kolu taş ile darp edilip hakarete uğramıştır.⁷³

Ruha'da görevli subaşılardan hakkındaki verilerden de anlaşılacağı üzere, buraya tayin edilen subaşılardan, buldukları yerlerde asayişini temin etmeye çalışmışlar, öte yandan zâimü'l-vakt olarak bâd-ı hevâ adı altındaki vergileri toplamışlardır.

1. 6. Asesbaşı ve Asesler

Subaşılardan, idarî olarak yetkili oldukları bölgelerde kadıların hukukî denetimi altında hizmet vermekte iken emniyet ve asayişini, günümüzde polis müdürü ve polis vazifesi gören asesbaşı ile bu yetkiliye bağlı asesler aracılığıyla sağlamaktaydılar.⁷⁴

"Gece sırasında kentin hâkimi olan" asesbaşının Arapçadan gelen unvanı "gece devriyesi yapan askerlerin başı" anlamına gelmektedir.⁷⁵ Subaşı gibi asesbaşı da sivil halkın asayişini ilgilieniyordu. Ancak aralarında bir

⁶⁴ İlgürel, *agm*, s. 447; Özcan, *age*, s. 73-74.

⁶⁵ "Zâim" sıfatı, bu şahısların şehir vergilerini toplama nedeniyle kullanılmaktadır. Bkz. Özcan, *age*, s. 75; Subaşının "zâim" olarak anılmasının nedenini vergi toplamasına bağlayan Akdağ'ın bu husustaki ifadeleri için bkz. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCF Dergisi*, C. XIII/S. 1-2, Ankara 1955, s. 50; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, YKY, İstanbul 2010, s. 291.

⁶⁶ Ergenç, *age*, s. 85-86; Özcan, *age*, s. 77-78.

⁶⁷ Akdağ, *age*, s. 430-431.

⁶⁸ Ergenç, *age*, s. 84-85; Özcan, *age*, s. 74.

⁶⁹ UŞS. 207, 356-739.

⁷⁰ UŞS. 207, 316-662.

⁷¹ UŞS. 207, 173-394; UŞS. 207, 273-578; UŞS. 207, 275-582.

⁷² Turan, *age*, s. 241-242.

⁷³ UŞS. 207, 199-457.

⁷⁴ Akdağ, *age*, s. 290-291; Özcan, *age*, s. 80.

⁷⁵ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C. 1, TTK, Ankara 1990, s. 144.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

fark vardı; subaşı, şehrin gündüz asayişini sağlamaktan sorumlu iken asesbaşısı gece boyunca güvenliği temin eden bir tür gece bekçisiydi.⁷⁶

Asesbaşının emri altındaki asesler, geceleri çarşı ve pazarları bekleyen bekçiler olup yataklı ve pasbân⁷⁷ gibi isimlerle de anılmaktaydılar. Söz konusu görev, genellikle iltizam usulü ile bir asesbaşının uhdesine verilmekte ve onun tarafından tutulan yeterli sayıdaki asesler ile beraber yürütülmekteydi. Şehrin hangi kesiminde, ne kadar asesin bekleyeceği kanunlarla belirtilmişti.⁷⁸ Asesler, bekçilik ve koruyuculuk hizmetleri mukabelesinde dükkân sahiplerinden miktarı belli olan bir ücret almaktaydılar. Bu yolla elde edilen gelirler, iltizam yolu ile verildiğinden, asesbaşılarının, öteki mültezimlerden bir farkları yoktu. Bu yetkililer, mukataa sahibine karşı parasal mükellefiyetlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirdikleri sürece görev üzerlerinde kalmakta; aksi hallerde değişmektedir.⁷⁹

Asesler, umumiyetle şehirde bulunan dükkân sahiplerinin itimat ettikleri şahıslar arasından, beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından kadı huzurunda seçilenlerin sicile kaydedilmesi ile tayin edilmiş oluyordular. Geceleri sabaha kadar kendi bölgelerinde çarşıları dolaşarak dükkânları bekleyen bu görevliler, vuku bulan herhangi bir hırsızlık olayında suçlu yakalanamadığı takdirde zararı tazmin etmekle mükellef idiler.⁸⁰

Sicil kayıtları incelenen dönemde, Ruha şehrinin bir ticaret kesiminde gece bekçiliği hizmetini ifa eden bir şahıs hakkında malumat vermektedir. Nitekim 9 Rebiülahir 1040 (15 Kasım 1630) tarihinde Haffâflar Çarşısı'nın bekçisi Hacı Mehmed isimli kişi olup bu tarihte mahkeme gündemine taşınan dava kaydı incelendiğinde bir dükkândan çalınan mallar nedeniyle Hacı Mehmed'den şikâyetçi olduğu görülmektedir. Belgeye göre, Ruha haffâflarından Manas veledi Hızır Beşe'nin Haffâflar çarşısında bulunan dükkânından geceleyin birkaç taş koparılacak üç mest, bir zenane başmak ve bir guruşu çalınmıştır. Mahkemeye gelen Manas, çalınan mallarını adı geçen çarşının bekçisi olan Hacı Mehmed'den talep ettiğini belirtmiştir. Hacı Mehmed, geceleyin dükkândan taş sökülmediğini ancak bir elin içine girebileceği kadar bir deliğin önceden var olduğunu ve ihtimal olarak habbâzan kısmından Arap uşağının elini sokarak adı geçen malları aldığını ifade etmiştir. Ancak yapılan keşifte dükkândan birkaç taşın sökülerek yatar vaziyette olduğu görülmüş, dolayısıyla Hacı Mehmed'in *hıfz ve hirâsetde* kusurlu olduğu anlaşıldığından çalınan malların kendisinden tazmin edilmesine karar verilmiştir. Öte yandan, belgedeki veriler dikkatli bir şekilde incelendiğinde Hacı Mehmed'in ücretinin söz konusu çarşı esnafı tarafından verildiği anlaşılmaktadır.⁸¹

1. 7. Yasakçı

Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar uzanan ve daha ziyade mali alandaki vazifelerle ilgili bir görev olan yasakçılık, yeniçerilerin merkezde ve taşrada kanun ve kuralların tatbik edilmesinden mesul olmalarını ifade etmektedir.⁸² Bu görevin başlangıç tarihi Fatih dönemine götürülmekle birlikte Ergenç, yasakçıların, subaşı ve yanındaki örf mensuplarınca yerine getirilen kolluk hizmetinin, 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde duyulan gereksinim karşısında, takviyesi suretiyle meydana geldiğinden söz etmektedir.⁸³ Her ne kadar Ergenç tarafından yasakçı atamalarının olağanüstü şartlar nedeniyle 16. yüzyıl sonlarından başladığı belirtilse de, bu görevin Fatih döneminden itibaren varlığının Divan-ı Hümayun'da bir meselenin görüşülmesi nedeniyle mühimme kaydına yansdığı ifade edilmektedir. Bahsi geçen kayda göre, Tırnova kasabasına yasakçı olarak gönderilen Şaban isimli yeniçerinin göreve başlamasının kadı tarafından engellenmesi üzerine gönderilen hükümde, söz konusu görevin Fatih Sultan Mehmed zamanından beri yapılageldiği belirtilmiş ve görevin yürütülmesi istenmiştir.⁸⁴

Yukarıda bahsi geçen verilerden de anlaşılacağı üzere yasakçılık hizmetinin Fatih döneminden itibaren var olduğu görülmektedir. Yasakçı, genellikle taşra kulluklarına verilen bir isim olmakla birlikte, kale kapılarını ve elçilikleri korumakla, satışına izin verilmeyen malları izlemekle ve gümrük kapılarını ve pazarları denetlemekle görevliydi.⁸⁵ Kanuni devri, yasakçılık hizmeti için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Zira bu devirden itibaren yasakçılık yaygınlık kazanarak asayiş ve düzeni sağlama ile ilgili görevlendirmeler ön plana çıkmaya

⁷⁶ İlhan Yerlikaya, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı: Teşkilat*, Ed. Güler Eren, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 134.

⁷⁷ Mantran, pasbân veya pazvant olarak adlandırılan bekçilerin gece esnasında mahalleleri koruduklarından söz etmektedir. Bkz. Mantran, *age*, s. 150; Maydaer, pasbân yani gece bekçisinin klâsik dönem Osmanlı toplumunda geceleri mahalle ve çarşıların güvenliğini sağlayan görevli olduğunu belirterek bu yetkili hakkında ayrıntı verir. Bkz. Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa'da Asayiş*, Emin Yayınları, Bursa 2016, s. 31-32.

⁷⁸ Ergenç, *age*, s. 87.

⁷⁹ Ergenç, *age*, s. 88; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara 2014, s. 171.

⁸⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 88-89; Ergenç, *Bursa*, s. 172.

⁸¹ UŞS. 207, 222-511.

⁸² Fethi Gedikli, "Yasa", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 339.

⁸³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 89.

⁸⁴ Emine Dinceç, "16. ve 17. Yüzyıllarda Taşra'da Yasakçılar", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7, Konya 2009, s. 132-133.

⁸⁵ Gedikli, *agm*, s. 339.

başlar.⁸⁶ Taşrada görevlendirilen yasakçılar için kulluk, değnek, yasakçı değneği gibi ifadeler de kullanılmıştır. Söz konusu hizmete yeniçeriler getirilmekteydi.⁸⁷

Yasakçı olarak anılan görevli, bir şehir ya da beldeye gerekli sayıda atanıp, bunların başına “yasakçıbaşı” tayin edilmekteydi. Gerek yasakçının gerek başlarındaki yasakçıbaşının tayini yeniçeri ağasının kadıya hitaben yazdığı bir mektupla gerçekleşmekteydi. Sicil kaydında yer alan mektupta yeniçeri ağası, kimleri görevlendirdiğini belirtmekte ve sonra vazifelerinin neler olduğunu zikretmekteydi.⁸⁸ Yasakçıbaşı, yanındaki adamları ile birlikte genel kolluk kuvveti fonksiyonunu üstlenir iken yüksek meblağlara varan vergi gelirlerinin mukataalarına da yasakçılar tayin edilmekteydi.⁸⁹

İncelenen kadı sicilinden, ilgili dönemde Ruha’ya yasakçı tayinlerinin dergâh-ı ‘âlî yeniçerilerinin kethüdası Mehmed tarafından söz konusu kazânın kadısına hitaben yazılan mektuplarla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim 8 Cemaziyülahir 1039 (23 Ocak 1630) tarihli mektuba göre, Ruha’ya, yeniçerilerden birinci ağa bölüğünden Korucu Hasan Beşe⁹⁰ yasakçı olarak tayin edilmiş ve bu şahsın şehrin beş değnek yasakçılık işlerinde istihdam edilmesi istenmiştir.⁹¹ Aynı şekilde 5 Ramazan 1039 (18 Nisan 1630) tarihli mektup kaydına göre, Ruha’ya yasakçı olarak yeniçerilerden 60’ıncı ağa bölüğünden Gedikli Mehmed Beşe’nin tayin edildiği belirtilerek, bunun da şehrin beş değnek yasakçılık işlerinde istihdam ettirilmesi mektubun muhatabı kadıya bildirilmiştir.⁹² 8 Zilhicce 1039 (19 Temmuz 1630) tarihli başka bir mektuba göre, şehirde yasakçılık hizmetini ifa etmekte olan 60’ıncı ağa bölüğünden Mumcu? Mehmed Beşe ve birinci bölükten Murad Beşe’nin tekrardan şehrin beş değnek yasakçılık işlerine getirildikleri görülmektedir.⁹³ 8 Rebiülevvel 1040 (15 Ekim 1630) tarihli mektuba göre, şehrin yasakçılık hizmetine Serdar Mustafa Beşe getirilmişken,⁹⁴ Evâhir-i Cemaziyülevvel 1040 (26 Aralık 1630-4 Ocak 1631) tarihli mektuba göre, söz konusu göreve dergâh-ı ‘âlî yeniçerilerinden 41’inci cemaatten Veli Beşe, Mustafa Beşe, Osman Beşe ile 60’ıncı ağa bölüğünden Ali Beşe ve Halil Beşe tayin edilmişlerdir.⁹⁵

Sicil kayıtları, bu dönemde şehre dışardan getirilen pamuk, sabun, pirinç gibi ürünler için yasakçılar tarafından belli bir miktarda yasakçılık ücreti alındığını, ancak yasakçıların belirlenen miktardan daha fazla ücret aldıklarından, bu durumun kendilerinden şikâyetçi olunmasına sebebiyet verdiğini yansıtmaktadır. Meselâ aralarında Ruha Pazarbaşısı Mustafa ve erbâb-ı hirefden Hacı İbrahim ile gümrük zabıtı didebân⁹⁶ Cum’a’nın da bulunduğu bir grup tarafından 1039 yılı Cemaziyülevvel ayının son günlerinde (6-15 Ocak 1630) mahkeme gündemine taşınan dava kaydını buna örnek gösterebiliriz. Kayda göre, mahkemeye gelen söz konusu grup, bundan evvel şehirde yasakçı olanların, şehre dışardan gelen sabun, pamuk gibi ürünlerden deve yükünden dörder akçe yasakçılık ücreti almakta iken şu anda bu hizmette bulunan Gedikli Mehmed Beşe’nin buna uymayarak dört yük sabun için bir gurusu aldığını, bunun yanı sıra pirinç ve galâl, yani mahsullerden kapılarda aldığı ücretin dışında çarşıda tekrardan pirinç yükünden beşer akçe aldığını, ayrıca fukaraya zulmünün olduğunu belirterek bu hususun şimdiye kadar hizmeti ifa edenlerden sorulmasını talep etmişlerdir. Mecliste hazır bulunan Yeniçeri Serdarı Topal Mustafa Beşe, Hasan Çelebi ve Hüseyin Beşe’nin, bu zamana kadar yasakçı olanların merkep yükünden iki, katır yükünden üç ve deve yükünden dörder akçe aldıklarını, bunun dışında pirinç ve galâlden kapıda aldıkları ücrete ek olarak çarşıda tekrardan bir meblağ almadıkları yönünde ifade vermeleri üzerine, davalı, ziyade akçe almaması yönünde uyarılmıştır.⁹⁷

⁸⁶ Dingec, *agm*, s. 133.

⁸⁷ Dingec, *agm*, s. 131-132; Gedikli, *agm*, s. 339.

⁸⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 90; Özcan, *age*, s. 81.

⁸⁹ Ergenç, *Bursa*, s. 146.

⁹⁰ Türk aşiretlerinin bazılarında büyük evlat mânasına kullanılır bir tabir olup “paşa” kelimesinin bundan geldiği söylenir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda hanedanın ilk şehzadeleri Alâeddin ve Süleyman bundan dolayı paşa unvanıyla anılmışlardır. Paşa sözcüğünün hafifletilmiş söyleniş beşe, daha ziyade yeniçeriler arasında kullanılırdı. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 211; Kâmil Kepecioğlu, *Tarih Lügati Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, s. 48; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015, s. 75; Yeniçerilere neden ve ilk ne zaman verildiğini tayin etmenin güç olduğu ve yeniçeriler tarafından kullanılmasının bir gelenek haline geldiği beşe unvanının, 17. yüzyıla gelindiğinde sadece yeniçeriler tarafından kullanılan bir unvan olmadığı ifade edilmektedir. Bkz. Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 2015, s. 37, 41, 46; Bahsi geçen unvanın yeniçeriler tarafından kullanıldığı bilinmekle birlikte, bu çalışmada özellikle Yasakçı olarak görevlendirilen yeniçerilerde kullanılması dikkat çekici olmuştur.

⁹¹ UŞS. 207, 355-737.

⁹² UŞS. 207, 337-704.

⁹³ UŞS. 207, 316-664.

⁹⁴ UŞS. 207, 294-614.

⁹⁵ UŞS. 207, 285-595.

⁹⁶ Bekçi, muhafız, kolcu, nöbet bekleyen gibi anlamlara gelen bu tabir için bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004, s. 638.

⁹⁷ UŞS. 207, 64-139.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

1. 8. Kale Görevlileri (Dizdar, Azebler Ağası, Azebler)

Kaledeki erlerin komutanı olup kaleye dair her husustan mesul olan dizdar, umumiyetle kapıkulu askerleri arasından atanırdı. Kendisine bulunduğu bölgeden timar tevcihi yapılan dizdarın ulufesi hazineye kalırdı. Başlıca iki yönetici bey ile kadiya karşı sorumluluğu bulunan dizdar, başarısızlık ya da vazifesini kötüye kullanma gibi bir durumda, söz konusu yöneticilerin arzı ile azledilebilirdi.⁹⁸

Sefer sırasında orduya katılmakla yükümlü dizdarın⁹⁹ başlıca vazifesi, kalenin ve doğal olarak şehrin muhafazasını temin etmek ile o taraftan geçecek merkezî hazineye kılavuz hizmetini yerine getirmektir.¹⁰⁰ Bunun yanı sıra kalede saklı tutulan kıymetli eşyaların muhafazası, şehrin asayişi, zindanın sorumluluğu gibi çeşitli görev ve mesuliyetleri vardı. Bu nedenle dizdar, her istediğinde dışarıya çıkamıyor, bunun için beylerbeyinden izin talep etmesi gerekiyordu. Ayrıca emri altında bulunan askerlerin de zorunluluk olmadıkça kaleden çıkarak gezmelerine izin verilmiyordu.¹⁰¹

Kale komutanı dizdarın emri altında “kale erenleri” ya da “müstahfızan” ve “azebân” olarak anılan askerî sınıftan ulûfeli kişiler vardı. Kalede bulunan kethüda ise her işinde dizdara yardımcı olmaktadır. Kale erlerinin dirlik ve düzenliliğinin temin edilmesinde yetkisi ölçüsünde sorumluluğa sahipti.¹⁰² Dizdar ve kale kethüdasının yönetiminde olup gece-gündüz kaleyi bekleyen kale erleri, bu kişilerin arzıyla atanırlar ya da görevden alınırlardı. Asıl görevleri kaleyi muhafaza etmek olan mustahfızların, savaş sırasında sefere çağrıldıkları, kalan bir kısmının da beldenin güvenliğini sağlamakla görevlendirildikleri ifade edilmektedir.¹⁰³ Diğer bir görevli azebler, ilk zamanlarda savaşlarda yeniçerilerin önünde durarak harp eden yaya kuvvetleriydi. Zamanla Azeb teşkilatının genişletilmesiyle kale azebleri meydana getirilmiş ve 16. yüzyıldan itibaren maaşlı olarak kaledeki hizmetlerde kullanılmaya başlanmışlardır.¹⁰⁴

Sicil kayıtlarına göre, ilgili yıllarda Ruha şehrinin kale kesiminde hizmet veren görevlilerden dizdar, azebler ağası¹⁰⁵ ve azebler tespit edilmiştir. Bu yıllarda kalenin dizdarlık hizmetini, ismine bazı dava kayıtlarının “*şuhûdü'l-hâl*” bölümünde de rastlanılan Ali Ağa isimli şahıs yürütmekte olup¹⁰⁶ Muharrem 1040 (Ağustos/Eylül 1630) tarihli belgeye göre, Harran Nahiyesi'nde havass-ı hümâyûn karyelerinden Parepare köyü, söz konusu şahsın uhdesine verilmiştir.¹⁰⁷ 27 Cemaziyülevvel 1040 (1 Ocak 1631) tarihli berat kaydına göre, kaledeki azeblerin ağalık hizmeti, “*hîn-i tevzî'de hizmeti ve mülâzemeti mukabelesinde*” sipahi oğullarından 42'inci bölükten Hacı Şaban bin Yusuf'a tevcih edilmiştir. Ancak Hacı Şaban'ın kendisine verilen ruûs-ı hümâyûnu, kendi isteğiyle sipahi oğullarından 69'uncu bölükte yevmi 24 akçe ulûfeye mutasarrıf olan Ahmed bin Muharrem'e vererek görevden feragat etmesiyle göreve Ahmed bin Muharrem getirilmiştir.¹⁰⁸ Mevcut verilerden, zikredilen tarihten önce görevi Ahmed Ağa bin Mehmed'in ifa ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Yukarıda zikredilen örf mensuplarının yanı sıra Osmanlı taşra idarî teşkilatında önemli rol üstlenmiş görevlilerden biri “alaybeyi” diğeri “çeribaşı”dır.¹¹⁰ İncelenen sicil kayıtlarında bu görevleri ifa eden şahıslar hakkında tatmin edici verilere ulaşılamamıştır. Sadece 29 Cemaziyülahir 1040 (2 Şubat 1631) tarihli bir dava kaydı, alaybeyi olan şahsın Seydi Gazi Bey olduğuna işaret etmiş,¹¹¹ Gurre-i Muharrem 1040 (10 Ağustos 1630) tarihli mektup kaydı ise ismi zikredilmeyen sancak alaybeyinin timar tevcihinde rol oynadığını göstermiştir.¹¹² Çeribaşı ile ilgili malumatta ise isimlerini öğrenmekle sınırlı kalmıştır.¹¹³

⁹⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 98-99.

⁹⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 99.

¹⁰⁰ Yusuf Oğuzoğlu, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun 1986, s. 153; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları: 1, Tarih Şubesi Yayınları: 1, Elazığ 2003, s. 87.

¹⁰¹ Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 87-88.

¹⁰² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara 1989, s. 47-48; Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 88; Ünal, umumi olarak kale ve hisarın korunmasında görevli müstahfızların, genellikle ulûfeli olmakla birlikte timar tasarruf edenlerin de mevcut olduğundan söz etmektedir. Bkz. Ünal, *age*, s. 48.

¹⁰³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 100.

¹⁰⁴ Ünal, *age*, s. 48.

¹⁰⁵ Kalede hizmet veren bu görevli, azeb askerlerinin şefi idi. Bkz. Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 88.

¹⁰⁶ UŞS. 207, 66-143; UŞS. 207, 192-439; UŞS. 207, 232-538.

¹⁰⁷ UŞS. 207, 307-641.

¹⁰⁸ UŞS. 207, 280-589.

¹⁰⁹ UŞS. 207, 21-48; UŞS. 207, 194-443.

¹¹⁰ Bu görevliler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, *age*, s. 46-47; Çakar, *Trablus (1516-1579)*, s. 103-107.

¹¹¹ UŞS. 207, 258-595.

¹¹² UŞS. 207, 296-619.

¹¹³ 28 Zilhicce 1039 (8 Ağustos 1630) tarihli belge, bu tarihte çeribaşı olan kişinin İbrahim Bey bin Hacı Mustafa olduğunu göstermiş iken, Evâil-i Receb 1040 (3-12 Şubat 1631) tarihli dava kaydı söz konusu görevde Mustafa bin Mustafa'nın olduğuna işaret etmiştir. Bkz. UŞS. 207, 173-394; UŞS. 207, 275-582.

2. Kazâ Yöneticileri (İlim Mensupları)

Osmanlı mülki idaresinin esasını “kazâ” oluşturur ve bu birimlerin başında kadı bulunurdu. Kadı olan şahıs, bulunduğu bölgenin en büyük sivil ve adli amiriydi.¹¹⁴ Osmanlıların ilk kadısı, Mevlâna Dursun Fakih olup bu zât aynı zamanda ilk Osmanlı hutbesini¹¹⁵ okuyan kişi idi.¹¹⁶

Kadılık hizmetinin hiyerarşik anlamda en üst mercii Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olmuştur. Osmanlı kadısı bu hiyerarşi içinde medrese tahsili ve hukuk eğitimi almak mecburiyetindeydi.¹¹⁷ Medreseden çıkıp kazasker divanına mülâzemet edenler, müderris olmayı tercih etmeyip kadı olarak hizmet vermek istediklerinde hiçbir vasıta olmaksızın kazâ kadılığına atanırlardı. Bununla birlikte, bir süre müderris olarak hizmet verip sonradan kadılık mesleğini icra etmek isteyenler, müderrisliklerinin dereceleri nazar-ı itibara alınarak kazâ, livâ ya da eyâlet birimlerinden birinin kadılığına getirilirlerdi. Bu durum kanunnâmelerde tespit edilmiştir. Örneğin 45 akçelik kadılığa yirmili bir medrese müderrisi tayin edilir iken “taht kadılığı” ya da “mevleviyet” olarak adlandırılan 500 akçelik eyâlet kadılıklarına Sahn ve Ayasofya müderrisleri tayin olunurlardı.¹¹⁸

İlmiye mensuplarının atanma, azil, bir yerden başka yere gitme gibi işlerini takip eden makam, merkezdeki kazaskerlik idi. Gerek Rumeli’de, gerek Anadolu tarafında kadı olan şahısların özlük işlerinin takipçisi iki kazasker, Divân-ı Hümâyûn’un bir üyesi idiler.¹¹⁹

“Cihet” veya “vazife” olarak adlandırılan kadıların maaşları yevmiye, diğer bir ifadeyle günlük hesabıyla en çok 500 akçe olabirdi.¹²⁰ Kadıların yevmiyeleri, bu idarecilerin rütbelerini, dolayısıyla tayin edildikleri kazâ birimlerinin büyüklükleri ile önem derecelerini yansıtan itibarî bir meblağdı. Esasında devlet, bunlara böyle bir ödeme yapmıyor, onlar yaptıkları işlemler mukabelesinde halktan aldıkları para ile geçimlerini sağlıyorlardı.¹²¹

Kadılar oldukça geniş görev ve yetkilere sahip olup bunları adli, idari ve beledi şekillerinde incelemek mümkündür.¹²² Bir hâkim olan kadılar, öncelikle bütün davalara bakarlar, adli işleri görürlerdi.¹²³ Kadıların hizmet verdikleri kazâ ve şehirlerde şer’î mahkemeler bulunmaktaydı. Verdikleri hükümlerde Hanefî mezhebini esas alan kadılar, evlenme, miras paylaşımı, vasi tayini ve görevden alınması, cürüm ve cinayet gibi davalar, kısaca şer’î ve hukukla ilgili tüm işlemleri görürlerdi.¹²⁴

Bilindiği üzere kadının görevlerinin büyük bir kısmı mahkemede yürütülüyordu. Bu yetkiliye mahkeme işlerinde yardım eden bir kısım görevliler vardı ki, “nâib” bunların başında geliyordu.¹²⁵ Kadının vekili olup onun yargı alanının bir kısmında görevlerini yüklenen nâibin tayin, teftiş ve görevden alınması kadı tarafından yapılırdı.¹²⁶

İncelenen sicil kayıtlarında az sayıda “nâib” ile karşılaşmış olup belgelerin birinde Evâhir-i Rebûlahir 1039 (8-16 Aralık 1629) tarihinde Ahmed Efendi isimli şahsın nâib olarak hizmet verdiği görülmüştür. Belge, havass-ı hümâyûn karyelerinden Bozabad Nahiyesi’ne bağlı Bezirci köyünün “hâlâ nâibü’ş-şer’ Ahmed Efendi’nin ademisi İbrahim nâm kimesne” uhdesinde olduğunu yansıtmaktadır.¹²⁷ Belgedeki veriler, Ahmed

¹¹⁴ Akdağ, *agm*, s. 48.

¹¹⁵ Hilafete mahsus alametlerden biri olan hutbe, câmilerde namazda minberler üzerinde halife için okunan duaya denirdi. Hutbenin aslı şöyle idi: İslâmiyet’in ilk dönemlerinde namazda imameti bizzat halifeler yerine getirirler ve namazı Hz. Peygamber’e salavat ve sahabe-i kirama Rıdvan dualarıyla tamamlarlardı. Sonradan Müslümanlar her tarafa valiler tayin edince bu yetkililer, buldukları yerlerde namazda imamlık ve namazın sonunda halifeye dua etmeye başladılar. Hz. Ali’nin hilafeti döneminde Basra’ya vali olan Abdullah bin Abbas, valilerden bu yolda ilk hareket eden kişiydi. Bu zat minberde durarak “Allahümme ensur ‘aleyâ ilahi! Hz. Ali’yi muzaffer et” dedi ve sonrasında halifelere dua etmek adet haline geldi. Hatta bir yerde bir halifeye dua etmek o halifenin o yerde hâkimiyetine alamet olarak kabul edildi. Bağdad’da halifelerin hâkimiyet ve nüfuzları azaldığı zamanlarda gerek sultanlar gerek emirler bu duada halifelere ortak olmaya başlayarak hutbede ilk önce zamanın halifesini, daha sonra kendi adlarını zikrettirdiler. Bir zaman sonra da halife olan şahsın adını tamamen kaldırarak yalnızca kendi adlarını zikrettirdiler. Bilgi için bkz. Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, trc. Zeki Megamiz, C. 1, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1328, s. 114; İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti (Siyasî Tarihi ve Yönetim Yapısı)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 203; Hutbe, Ak-Koyunlu Devleti tarafından da hâkimiyetin bir sembolü olarak görülmüştür. Bkz. Erdem, Paydaş, *age*, s. 203-204; Osmanlılarda istiklal alameti olarak okunan ilk hutbe, 1290 senesinde Dursun Fakih tarafından Osman Gazi adına okunmuştur. Bkz. Süheyl Ünver, “Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih”, *Türk Dünyası*, C. II/S. 12, İstanbul 1950, s. 496; Hasan Aksoy, “Dursun Fakih”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 7.

¹¹⁶ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 53.

¹¹⁷ Özcan, *age*, s. 83.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 87-89; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2021, s. 128-129.

¹¹⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 102.

¹²⁰ Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 96.

¹²¹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 105-106.

¹²² Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 97.

¹²³ Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 97.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *age*, s. 108-109; Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 97.

¹²⁵ Ünal, *age*, s. 53; Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 97.

¹²⁶ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik, İstanbul 2020, s. 82.

¹²⁷ UŞS. 207, 294-615.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

Efendi'nin görevini ifa ettiği yer hakkında bizi aydınlatmamakla birlikte, kazâ nâiblerinin¹²⁸ vazifeleri dikkate alındığında söz konusu nâibin Ruha kazâ merkezinde değil, fakat buranın kadısı tarafından kazâ dâhilindeki Bozabad Nahiyesi'nde görevlendirildiği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Bilindiği üzere kadının görevlerinin büyük bir bölümünü icra ettiği mahkemede, yeterince nâib bulunurdu.¹²⁹ Nitekim incelenen yıllarda Ruha mahkemesinde de nâiblerin hizmet verdiğini görmek mümkündür. Meselâ, 28 Şevval 1039 (10 Haziran 1630) tarihli dava kaydına göre, Ruha sakinlerinden Mustafa bin Alaeddin'in içki içerek sarhoş bir şekilde mahkeme-i şerife kapısına gelip kadıya ve nâibe küfürler etmesi,¹³⁰ mahkemede kadının yanında nâibin de bulunduğunu göstermektedir. Sicil kayıtlarından mahkemede kaç nâibin hizmet verdiği tespit edilememiş, bununla birlikte belgelerde kadı unvanının, nâib unvanıyla kıyaslanamayacak kadar çok olduğu gözlenmiştir.

Kadıya işlerinde yardımcı olan diğer bir görevli muhızırbaşı idi. Muhızırbaşı olan şahsın, kendisine verilen görevi yerine getirebilmesi için yanında "muhızır" diye anılan bir çeşit adli polis erleri bulunmaktaydı.¹³¹ Muhızırbaşı ile muhızırlar, kamu suçlarının dışında, günlük hayatta fertler arasında meydana gelen alacak-verecek gibi anlaşmazlıklarda, davalıları mahkeme huzuruna getirmek ve kadının verdiği hükmün ardından davalının hakkını teslim eden görevlilerdi.¹³² Urfa kadı sicilinde "muhızır" olan şahıslara bilhassa belgelerdeki "şuhûdü'l-hâl" kısmında tesadüf edilmiş olup bazı dava kayıtları bu görevlilerin muhallefet taksimi için mahkeme tarafından görevlendirildiklerini yansıtmıştır. Meselâ, 16 Cemaziyülahîr 1040 (20 Ocak 1631) tarihli belgeden anlaşıldığına göre, mahkeme tarafından görevlendirilen Muhızır Kaim, Çekmeoruç köyünden Eyyüb, Derviş ve Hasan isimli kardeşler arasında babaları Hüdaferdi'den intikal eden malların Müslümanlar huzurunda paylaşılmasında hazır bulunmuştur.¹³³ Mahkeme gündemine taşınan dava kayıtlarında dokuz muhızır ismine rastlanması, incelenen yıllar arasında Ruha'daki muhızır sayısı hakkında bir fikir vermektedir.¹³⁴

Kadının mahkeme işlerinde en büyük yardımcılarından biri, müftü idi.¹³⁵ Kadının, tereddüde düştüğü bazı durumlarda, fetva için müftüye başvurması daha rahat karar almasını kolaylaştırıyordu. Kadı, sadece şer'î değil örfî bir takım meselelerde de bu yetkiliden fetva sorabiliyordu.¹³⁶ Urfa kadı siciline intikal eden kayıtlar incelendiğinde, 1039 (1629/1630) yılı ile 1040 (1630/1631) senesinin başlarında Ruha'nın müftülük hizmetinde Mevlâna Mustafa Efendi isimli şahsın bulunduğu¹³⁷ ve bu şahsın vefat etmesi üzerine, 28 Cemaziyülevvel 1040 (2 Ocak 1631) tarihi itibarıyla göreve Mevlâna el-Hâc Ahmed'in getirildiği¹³⁸ görülmektedir. Mahkemede bulunan diğer bir görevli grubu kâtipler olup bunlar, mahkemeye ilgili yazışmaları yürütürlerdi.¹³⁹

Kadı, adalet dağıtan bir yargıç olmanın yanı sıra, üstlendiği yönetim sorumlulukları ile Osmanlı Devleti'nin en önemli görevlilerinden birisi olmuştur.¹⁴⁰ Kadıların idarî cihetten pek mühim vazifeleri olup bu konuda hükümet tarafından kendisine hüküm gönderilir, o da icap eden cevabı kendisi bizzat hükümete arz ederdi. Zahirenin ve amelenin tedarik edilmesi, menzil emirleri, hayvan sevki, iktisadi işler, asker toplanması gibi görevler, kadı aracılığıyla yerine getirilirdi.¹⁴¹ Kadı aynı zamanda asayiş âmiri olup ona bu konuda bir subaşı ile asesbaşı yardımcı olurdu.¹⁴²

Kadıların diğer bir görevi kazâ merkezinin belediye reisliği idi. Kendilerine bu hususta muhtesip,¹⁴³ pazarbaşı, esnaf yiğitbaşları, çöp-subaşı ve mimarbaşı¹⁴⁴ yardımcı olmaktadır.¹⁴⁵ Kadılık hizmetini ifa eden

¹²⁸ Kazâ nâibleri, kadıların kendi kazâları dâhilindeki nahiyelere tayin ettiği ve kazâ kadısı namına o nahiyenin şer'î işlere bakan kişilerdi. Bkz. Uzunçarşılı, *age*, s. 117.

¹²⁹ Çakar, *Trablus (1516-1579)*, s. 116.

¹³⁰ UŞS. 207, 130-291.

¹³¹ Akdağ, *age*, s. 437.

¹³² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 110.

¹³³ UŞS. 207, 248-570.

¹³⁴ Muhızır isimlerinin geçtiği belge örnekleri için bkz. UŞS. 207, 7-7; UŞS. 207, 32-73; UŞS. 207, 36-84; UŞS. 207, 38-88; UŞS. 207, 99-222; UŞS. 207, 127-286; UŞS. 207, 129-290; UŞS. 207, 140-312; UŞS. 207, 154-346.

¹³⁵ Ünal, *age*, s. 53.

¹³⁶ Ünal, *age*, s. 53-54.

¹³⁷ UŞS. 207, 66-143; UŞS. 207, 107-242; UŞS. 207, 121-275; UŞS. 207, 147-328; UŞS. 207, 159-359; UŞS. 207, 179-410.

¹³⁸ UŞS. 207, 277-585.

¹³⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 110.

¹⁴⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 111.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *age*, s. 109; Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 98-99.

¹⁴² Akdağ, *agm*, s. 50.

¹⁴³ 1039 yılının Receb ayında (Şubat/Mart 1630) mahkeme gündemine taşınan dava kaydı, bu tarihte Ruha'da muhtesip olan şahsın Cum'a bin Kasım olduğunu göstermektedir. Belge, aralarında muhtesibin de bulunduğu bazı görevlilerin Halep Keşan Türkmen taifesinin şehre getirdikleri mallardan ziyade akçe almaları nedeniyle bunlardan davacı olunmasıyla ilgilidir. UŞS. 207, 65-141.

¹⁴⁴ Ruha kadı mahkemesine intikal eden 4 Receb 1039 (17 Şubat 1630) ve 26 Ramazan 1039 (9 Mayıs 1630) tarihli dava kayıtları, bu tarihlerde şehirde mimarbaşılık hizmetini Karagöz isimli şahsın ifa ettiğini yansıtmaktadır. Kayıtlardan, Karagöz'ün, ortak mülkiyet olan dârlarda hisse taksimi yapılması hususunda mahkemeye keşif için gönderilenler arasında olduğunu öğrenmekteyiz. UŞS. 207, 43-99; UŞS. 207, 105-236.

¹⁴⁵ Akdağ, *agm*, s. 51.

şahısların buraya kadar zikredilen görevlerinin yanı sıra temas edilmesi gereken diğer bir önemli görevi de buldukları bölgelerde teftiş faaliyetlerini icra etmek olmuştur.¹⁴⁶

Sicil kayıtlarından ele alınan dönemde, Ruha'nın kadılık hizmetinde Mevlâna İbrahim Efendi bin Emir Ahmed Çelebi ile Mevlâna Numan Efendi'nin bulunduğu tespit edilmektedir. Mevcut veriler incelendiğinde, isimleri zikredilen kadılardan Mevlânâ İbrahim Efendi bin Emir Ahmed'in, Evâil-i Rebiülahir 1039 (18-27 Kasım 1629) ile Evâhir-i Cemaziyülevvel 1040 (25 Ocak-2 Şubat 1631) tarihleri arasında Ruha'nın kadılık hizmetini ifa etmekte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷ Kazânın diğer kadısı Mevlâna Numan Efendi'nin ise Anadolu Kazaskeri Ebu Said Mehmed tarafından kendisine gönderilen mektuba göre, yevmî 150 akçe vazife ile söz konusu kazâya Suruc Nahiyesi'nin de ilhakıyla 1040 yılının Cemaziyülahir (Ocak/Şubat 1631) ayında kadılık hizmetine getirildiği görülmektedir.¹⁴⁸ Verilerden de anlaşılacağı üzere Ruha'ya tayin edilen kadının maaşının 150 akçe olması hasebiyle, Ruha kadılığının mevleviyet olan bir kadılık olmadığını söylemek mümkündür.

Yukarıda temas edildiği üzere kadının adli, idarî ve beledî olmak üzere birçok görevi vardı. Nitekim incelenen sicil kayıtlarında da Ruha'da görevli kadınların ne kadar geniş bir yetkiye sahip olduklarını görmek mümkündür. Meselâ aile hukukuyla ilgili işlemler, öldürme, yaralama, hırsızlık gibi vakalar, esnaflarla ilgili meseleler, şehre getirilen mallardan fazla ücret alındığına dair şikâyetler, bazı evlerin ortak kullanılmasından kaynaklanan problemler hep kadı huzuruna getirilirdi. Öte yandan, askeri seferler zamanında Ruha'da bulunan kul taifesinin sefer-i hümayuna gönderilmesi,¹⁴⁹ asker için zahire temin edilmesi,¹⁵⁰ vergilerin toplatılması,¹⁵¹ devlete ihaneti tespit edilen örf mensuplarının kalede hapsedilerek mallarına el konması¹⁵² gibi işlemlerle ilgili fermanlar kadıya hitaben düzenlenmiştir. Bu ise zikredilen hususlarda kadının görev ve sorumluluklarının olduğunu göstermiştir. Merkezden gönderilen söz konusu fermanların kimisinde kadının yanı sıra bazı örf mensuplarının da muhatap alındığını belirtmek isteriz. Ruha kadılarıyla ilgili temas edilmesi gereken bir husus da, bunların bazı önemli vakalarda keşif heyetiyle bizzat olay mahalline gitmeleridir. Meselâ 9 Muharrem 1040 (18 Ağustos 1630) tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, gayrimüslimlerin, şehirdeki Kara Kilise'nin avlusunda şeriata aykırı olarak bina ettikleri yeni bir kilise ile altındaki savmanın keşfi için kiliseye gidenler arasında padişahın sancakta yürütme kuvvetini temsil eden Abdal Paşa'nın kaimmakamı Yakub Ağa'nın yanı sıra kadı da bulunmaktaydı.¹⁵³

3. Yerel Yöneticiler

3. 1. Şehir Mahalle Kethüdaları

Osmanlı Devleti'nin her bir şehrinde, buraların ahalisini hükümet nezdinde temsil eden bir şehir kethüdası olup Selçuklu döneminde bunların "iğdişbaşı" olarak anıldığı görülmektedir. Şehir kethüdasını, icra ettiği hizmet bakımından kısmen de olsa günümüzdeki belediye reisine benzetmek mümkündür. Kadı, hizmet verdiği kazâ biriminin aynı zamanda bir nevi belediye meclisi başkanı durumunda olsa da pratikte şehirle ilgili işlerin büyük bir kısmını şehir kethüdası yerine getirirdi. Şehir kethüdasının muhtelif vazifeleri olup bunların başında şehrin dirlik ve düzenliğinin korunması gelmekteydi.¹⁵⁴

Sicil kayıtlarından, Ruha'da hizmet veren şehir kethüdasının görevleri hususunda aydınlatıcı veriler tespit edilememiş olup "*şuhûdü'l-hâl*"de bu görevlinin sadece ismine tesadüf edilmiştir. Nitekim mevcut veriler incelendiğinde, Ruha'nın kethüdalık hizmetini Rebiülahir 1040 (Kasım/Aralık 1630) tarihinde Hüseyin Bey isimli şahsın¹⁵⁵ ifa ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da şehir kethüdalığı hizmetinin yanı sıra şehirlerin mahalle kesimlerinde de birer kethüda görevlendirilmisti. Reis olarak da anılan bu yetkilinin temel vazifesi, mahallenin dirlik ve düzenini temin etmektir. Şehir kethüdasına bağlı olarak hizmet veren bu görevliler, asayişin sağlanması hususunda mahalle bekçileri ile iş birliği yaparlardı.¹⁵⁶ Mahkeme gündemine taşınan dava kayıtlarından, ele alınan dönemde Ruha'daki mahallelerden Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde kethüdalık hizmetini ifa eden şahsın tespiti yapılmıştır. 1039 yılı Zilhicce ayının son günlerinde (1-9 Ağustos 1630) mahkemeye intikal eden dava kaydına göre, mahallenin kethüdası Raldan? isimli zımmî idi. Belgedeki veriler incelendiğinde, mahallede avarız ve bedel-i

¹⁴⁶ Kırım Hanlığı Kazasker Defterlerinden yararlanılarak kadınların muhalefat, katl, vakıf, mektep ile medrese, kütüphane, bedel-i hac ve çarşının düzeninin temin edilmesinde teftiş görevinin olduğu belirtilmiştir. Bilgi için bkz. Ahmet Doğan, "Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. XI/S. 35, 2023, s. 714.

¹⁴⁷ UŞS. 207, 2-0; UŞS. 207, 3-0; UŞS. 207, 4-0; UŞS. 207, 130-292; UŞS. 207, 264-560; UŞS. 207, 342-714.

¹⁴⁸ UŞS. 207, 259-595/2.

¹⁴⁹ UŞS. 207, 299-624/2.

¹⁵⁰ UŞS. 207, 290-604.

¹⁵¹ UŞS. 207, 344-717; UŞS. 207, 348-725; UŞS. 207, 356-738/2.

¹⁵² UŞS. 207, 281-591.

¹⁵³ UŞS. 207, 179-410.

¹⁵⁴ Ünal, *age*, s. 49; Şehir kethüdalarının görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, *age*, s. 158-159; Ünal, *age*, s. 49-50.

¹⁵⁵ UŞS. 207, 223-512.

¹⁵⁶ Ünal, *age*, s. 50; Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 91.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

nüzul gibi tekâlif-i örfiyye adı altındaki vergilerin “mahalle mübaşirleri” tarafından toplandığı ve vergilerin muaf olanlardan toplanması halinde mahalle kethüdasının uyarıldığı görülmektedir.¹⁵⁷ Burada bir hususa temas edilmesinde fayda vardır. Bilindiği üzere Osmanlılarda gayrimüslimler, kendi aralarından seçtikleri kethüdalara aracılığıyla yönetici kesimle bağlantı kuruyor, işlerini yürütüyorlardı. Cemaatleri içinde cinayet, yaralama gibi olaylar meydana geldiğinde, durum kethüdalara tarafından subaşma bildirilir, sonrasında mahkeme tarafından suç mahallinde inceleme yapılırdı.¹⁵⁸ Dolayısıyla sicil kayıtlarının araştırma konusu dönemde, Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de meskûn olduğuna işaret ettiği Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde¹⁵⁹ vergilerin toplanmasından sorumlu olduğu anlaşılan mahalle kethüdası Raldan?'ın, bu yerleşim birimindeki zimmilerin temsilcisi olması da ihtimal dâhilindedir.

3. 2. Esnaf Yöneticileri

Esnaf örgütü, ustalar tarafından seçilen bir yönetim organına sahip olup esnaf üyelerini yönetime karşı temsil etmekte ve savunmaktaydı.¹⁶⁰ Ustaların kadı huzuruna gelip bir bakıma oylarıyla belirledikleri şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi esnaf temsilcilerinin atama işlemleri, merkezden alınan beratla sonuçlanmaktaydı.¹⁶¹ Araştırmamıza konu olan yıllarda Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Ruha şehrinde de farklı meslek dallarında faaliyet gösteren esnaf grupları bulunmaktaydı ve bunlar liderlerinin etrafında teşkilatlanmışlardı. Sicil kayıtlarındaki verilerden, şehirdeki esnafı yöneten kişilerden şeyh, yiğitbaşı ve pazarbaşı tespit edilmiş olup bu yöneticiler aşağıda incelenecektir.

3. 2. 1. Şeyh

Orta Çağ'da fütüvvet adı verilen esnaf teşkilatının lideri şeyh idi.¹⁶² Her esnaf grubunun başında bulunarak manevî ve dinî yetkinin temsilcisi olan bu görevli, fütüvvet ahlakına dair pek fazla bilgisi olan tecrübeli lonca ustalarından seçilirdi. Şeyh olan şahsın, çiraklık ve ustalık törenlerine başkanlık etmek, loncada cezaları bildirip uygulamak,¹⁶³ esnaf arasında ortaya çıkacak ihtilafları çözmeye çalışmak, çözüme kavuşturamadıkları anlaşmazlıkları kadıya bildirmek gibi vazifeleri bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Ayrıca lonca kurallarının şekillenmesi ve uygulanmasında en etkili söz sahibi olan şeyh, hammadde ve ilgili işleri dağıtmakta, terfileri onaylamakta, fiyatları belirlemekte ve vergileri bölüştürmekteydi. Şeyhlerin görevde bulunma süreleri ise nadiren daimî idi.¹⁶⁵ İncelenen dönemde Ruha'daki esnaflardan debbağların iki¹⁶⁶ olmak üzere attarların, berberlerin, demircilerin, haffafların ve kuyumcuların birer şeyhleri¹⁶⁷ tespit edilmiştir. Sicil kayıtlarında debbağ esnafının iki şeyhiyle karşılaşılması, bu alanda şehrin geniş bir üretime sahip olduğu fikrini vermektedir. Debbağ esnafı dışındaki esnafların şeyhlerine belgelerdeki “*şuhûdu'l-hâl*” bölümünde rastlanılmış olup en fazla ismi zikredilen kişinin demircilerin şeyhi Şeyh Eyyüb Çelebi olduğu tespit edilmiştir.

3. 2. 2. Yiğitbaşı

Yiğitbaşı, esnafın teşkilat içi ilişkilerinde kethüdanın yardımcısı olarak hizmet vermekte idi. 18. asırdan itibaren hemen her esnaf taifesinde bulunması zorunlu olan bu yetkili, tecrübeli lonca ustaları arasından

¹⁵⁷ “Oldur ki Ruha sakinlerinden Siverekli? Ali bin Hüseyin nâm kimesne mahfil-i şer'-i şerife gelüb Bâbü'l-Emir Mahallesi Kethüdası Raldan? nâm zimmi mahzarında bast-ı kelimât edip ben ebâ-en-ced sipahizâde olup kimesnenin ra'iyeti ve ra'iyeti oğlu olmayıp ve mahalle-i mezbûrede sakin olduğum dâr dâhi kadimden sipahi evi olup tekâlif-i örfiyyeden mu'âf ve müesellem iken hâlâ mahalle-i mezbûre mübaşirleri benden bedel-i nüzul talep ederler bana hayfûr bu makule tekâlif ile bilâ sebep rencide olunmamak bâbında yedimde emr-i şerif dâhi vardır deyu bir kut'a hükm-i hümayûn ibraz etmeğin... mezbûr Ali kimesnenin ra'iyeti olmayıp ve evi dâhi hâne-i avârizdan olmamakla ber müceb-i emr-i şerif min ba'd nüzul ve avâriz ve sair tekâlif-i örfiyye ile rencide ettirmeyip ahâl-i mahalle dahl ü taarruzdan men' olunup vâki'ü'l-hâl bi't-taleb kayd-ı sicil olundu”, UŞS. 207, 191-438.

¹⁵⁸ Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 146.

¹⁵⁹ Mahallede gayrimüslimlerin yaşadığına ilişkin bkz. UŞS. 207, 140-312; UŞS. 207, 152-340; UŞS. 207, 152-341; UŞS. 207, 194-444; Ruha Sancağı'nın 1523 yılında yapılan tahririne göre, şehirde gayrimüslim hane sayısı 334 olup bunun 304 hanelik gibi büyük ekseriyeti kendi müstakil mahallelerinde, geri kalanı ise 213 müslim hanenin bulunduğu Bâbü'l-Emir Mahallesinde yaşamaktaydı. 1566 yılına ait son tahrire göre, Müslüman hane sayısı 569'a yükselen mahallede gayrimüslim hane sayısı 43'e ulaşmıştır. Bkz. Turan, *age*, s. 34, 157-158; Dolayısıyla sicil kayıtlarından şehrin bu mahalle kesiminde Zincirli Kilise ve kilisenin etrafında gayrimüslimlerin varlığının tespiti, araştırma dönemine gelindiğinde de gayrimüslim nüfusun mahallede varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

¹⁶⁰ Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 98.

¹⁶¹ Ergenç, *Bursa*, s. 195.

¹⁶² Mantran, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 103.

¹⁶³ İnalçık, *age*, s. 197.

¹⁶⁴ İsmail Kıvrım, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005, s. 233.

¹⁶⁵ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, trc. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 226-227.

¹⁶⁶ “Oldur ki Ruha'dan debbağ kısmından gön işleyenlerden Nunok v. Kirekos ve Habek v. Abraham ve Bedr v. Nures nâm zimmiler ile Hasan bin Matar nâm Müslim mahfil-i şer'-i şerife gelüb yine debbağlardan Kösem oğlu ve şeyhleri Şeyh Mustafa ve Şeyh Mehmed nâm kimesneler muvâcehelerinde...”, UŞS. 207, 205-471; Debbağ esnafı, dağıtımdan aldıkları ya da etraftan buldukları ham derileri debbağhanelerde sahtıyan ve köseleye dönüştürmekte ve bunlara piyasanın talep ettiği renkleri verdikten sonra ayakkabıcı gibi deri işleriyle uğraşan esnafa satmaktaydılar. Bkz. Akdağ, *age*, s. 514.

¹⁶⁷ UŞS. 207, 139-311; UŞS. 207, 153-343; UŞS. 207, 153-344; UŞS. 207, 156-350/2; UŞS. 207, 168-379; UŞS. 207, 199-456.

seçilirdi.¹⁶⁸ Esnafın birinci şikâyet kademesi olan yiğitbaşının çözemediği meselelere kethüda bakardı. Yiğitbaşı, esnafı sıkı kontrol eder, esnafı diğer lonca yöneticileriyle birlikte mahkemede temsil eder, kethüda bulunmadığı zamanlarda bağlı olduğu esnafın ve hükümetin isteklerini yerine getirir, aykırı iş yapanları para ve sopa cezası ile cezalandırırdı. Ayrıca nizama uygun olmayan işleri kethüda ile birlikte kadı ve muhtesibe bildirmek, kendi esnafına alınan malzemeyi paylaştırmak ve satmak en mühim görevleri arasında idi. Kethüda gibi bu görevli de yaptığı işler karşılığında esnaftan para, yeni usta olan kalfalardan hediye alır, ayrıca paylaştığı mallardan da kethüda ile beraber fazla alırdı. Yiğitbaşılık, Tanzimat'tan sonra ortadan kalkmış ve bu esnaf temsilcisinin gördüğü vazife ustabaşı ile çavuş arasında taksim edilmiştir.¹⁶⁹

Sicil kayıtlarına göre, ilgili dönemde Ruha esnaflarından cullâhlar¹⁷⁰ taifesinin yiğitbaşısı tespit edilmiştir. 6 Zilkade 1039 (17 Haziran 1630) tarihli belgeye göre, söz konusu taifenin yiğitbaşısı Bâli veledi Serkis olup belge, Müslüman ve gayrimüslim üyelerden teşekkül eden esnaf taifelerinde yiğitbaşının gayrimüslim üyeler arasından da seçilebildiğini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Her ne kadar söz konusu esnaf temsilcisinin gayrimüslimler arasından seçilmesinde neyin etkili olduğu bilinmese de kimi araştırmalardaki verilerden yola çıkılarak bunda grup üyelerinin çoğunluğu oluşturmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Zira aynı esnaf grubu içinde müslim ve gayrimüslim esnafın bir arada bulunması hâlinde kethüda, çoğunluğun teşkil ettiği gruptan seçilirdi.¹⁷¹ Bâli veledi Serkis tarafından mahkeme gündemine taşınan kayıt, esasında söz konusu yiğitbaşının, vazifesini icra edemediğini ileri sürerek kendi isteğiyle görevden feragat etmesiyle ilgilidir.¹⁷²

3. 2. 3. Pazarbaşı

Anadolu şehirlerinin hemen hepsinde pazarbaşı bulunurdu. Diğer esnaf temsilcileri gibi seçimle göreve getirilen pazarbaşının, bakkallar arasında meydana gelen sorunları çözmek, çarşı ve pazara gelen malları bakkallara dağıtmak, kantar kontrolünü yapmak, şehirde bakkal olacak şahsı kadı siciline kaydetmek ve şehrin pazar veya çarşı kesiminde pazarcılık hizmetini ifa edecek kişilere icazet verdimen gibi görevleri vardı.¹⁷³ Bunların dışında pazarcılarla devlet arasındaki bağlantıyı sağlamak, pazar dışında alım-satım yapılmasını önlemek, aksine hareket edenleri merkeze bildirmek, esnafın şehir yöneticileriyle olan işlerini yürütmek ve esnaf arasında meydana gelen ihtilaflara müdahalede bulunmak göreve beratla tayin edilen pazarbaşının vazifeleri arasında idi.¹⁷⁴

Sicil kayıtlarına göre, ilgili yıllarda Ruha şehrindeki pazarbaşılık hizmetini, ismine bilhassa belgelerin “*şuhûdu'l-hâl*” kısmında¹⁷⁵ tesadüf edilen Mustafa Çelebi bin Abdullah isimli şahsın ifa ettiği anlaşılmaktadır. 1039 yılı Cemaziyülevvel ayının son günlerinde (6-15 Ocak 1630) mahkemeye taşınan bir dava kaydı, bu görevlinin şehre dışarıdan gelen sabun, pamuk, pirinç gibi ürünlerden alınan yasakçılık bedelinin fazla olması durumunda bunu diğer esnaf üyeleriyle birlikte mahkeme gündemine taşıdığını yansıtmaktadır.¹⁷⁶ Bu ise şehirdeki pazarbaşılığın görevlerinin neler olduğu hususunda bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

¹⁶⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen, İstanbul 2015, s. 293; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017, s. 119.

¹⁶⁹ Mustafa Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, C. H. P. Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1942, s. 117-118.

¹⁷⁰ Farsça “ören, dokuyan” anlamındaki cullâh veya cullâh sözcüğü, Türkler arasında yaygın olarak çulha şeklinde ifade edilmiş ve bu adlandırmayla Osmanlı'da genellikle pamuklu dokuyan dokumacılar kastedilmiştir. Hemen her Osmanlı şehir ve kasabasında önde gelen sanat kollarından biri olan cullâhlık yani pamuk dokumacılığı, pamuğun bol miktarda yetiştirildiği bölgelerin merkezlerinde ya da ulaşım imkânlarına sahip ticarî faaliyetin yoğun olduğu şehirlerde yaygındı. Isparta, Burdur, Denizli, Konya, Ankara, Manisa, Akhisar, Bergama, Mardin, Diyarbakir, Urfa, Adana gibi farklı coğrafi bölgelerdeki şehirlerde pamuklu dokumacılığı yaygın bir şekilde yapılıyordu. Bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Cullâh”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 83; Üner, *Urfa Tarihi*, s. 210; Durum böyle olmakla birlikte gerek Culhacılık sanatının, Urfa yöresinde “yün ipliği, pamuk ipliği ve floş’un kamçılı tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan “cakarlı” ve 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan “çekmeli” tezgâhlarda dokunarak “yamşah” (neçek-çefiye) ve “puşu” gibi başörtüsü, “ehram” ve “fita” gibi kadın boy örtüsü haline getirilmesi” şeklinde tanımlanması gerek Bursa’da beledi ve futa denilen ipekli veya yarı ipekli kumaşları dokuyanların cullâh adıyla ifade edilmesi cullâhların sadece pamuk dokumadığını ortaya koymaktadır. Bkz. A. Cihat Kürkçüoğlu, S. Sabri Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011, s. 55; Emecen, *agm*, s. 84; ayrıca Urfa’da Culha dokumacılığına ilişkin geniş bilgi için bkz. Feriha Akpınarlı, *Şanlıurfa Culha Dokumacılığı*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 1996.

¹⁷¹ S. Kazım Rûhanî, *XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Safevi Esnaf Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1976, s. 22.

¹⁷² Bâli veledi Serkis’in, mahkemede mensup olduğu esnafın Müslim ve gayrimüslim üyeleri huzurunda “*yiğitbaşılık hizmetinde ‘acım olub zindegânem olmamağla hüsn-i ihtiyarimle yiğitbaşılıktan feraget eyledim min ba’d yiğitbaşılık etmezem*” şeklindeki ikrarı sicile kaydedilmiştir. UŞS. 207, 142-316.

¹⁷³ Mustafa Murat Öntüğü, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2003, s. 224-225.

¹⁷⁴ Yusuf Oğuzoğlu, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1981, s. 117; M. Asım Yediylidiz, *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı Ekonomik Hayatı*, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 27.

¹⁷⁵ UŞS. 207, 42-98; UŞS. 207, 83-183; UŞS. 207, 98-220; UŞS. 207, 100-224; UŞS. 207, 112-254; UŞS. 207, 140-313; UŞS. 207, 149-333; UŞS. 207, 194-443; UŞS. 207 199-456.

¹⁷⁶ UŞS. 207, 64-139.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

3. 3. Nakîbü'l-Eşraf

Bilindiği üzere Peygamber Efendimizin torunları Hz. Hasan'ın soyundan gelen kişiler için “şerif”, Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kişiler için “seyyid” ifadesi kullanılmaktadır. Ehl-i beytten olan kişilere İslamiyet'in her döneminde saygı gösterilir, kendileriyle ilgili işlerle meşgul olmak üzere içlerinden biri reis olarak atanırdı. Nakîbü'l-Eşraf olarak adlandırılan bu reisin genel olarak seyid ve şeriflerin işlerini takip etmek, problemleriyle ilgilenmek, neseplerini kaydetmek, doğumları ve vefatlarını deftere geçirmek, haklarını gözetmek, sülaleye mensup bir kadının denk olmayan biriyle evlenmesini engellemek gibi görevleri vardı.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde 1400 yılının Mayıs ayında Sultan Yıldırım Bayezid zamanında tesis olunarak hayata geçirilen “Nakîbü'l-Eşraflık” makamı, devletin son yıllarına kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁷⁸

İncelenen sicil kayıtlarında “(es)-seyyid” ifadesi ile sıkça karşılaşılmaması araştırma konusu olan yıllarda Ruha'da seyidlerin sayısının azımsanmayacak derecede çok olduğunun bir işaretidir. Dolayısıyla bu dönemde şehirde bunların işlerini takip edecek bir görevlinin bulunması kaçınılmazdır. Nitekim mahkeme gündemine taşınan kayıtlar, 1039 yılının ortalarında şehirde Nakîbü'l-Eşraf olan şahsın Mevlâna Seyyid Ramazan Efendi olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹ Söz konusu kayıtlardan biri, anlaşıldığı kadarıyla “evlâd-ı peygamberiden” oldukları iddiasında bulunan Diyarbekir tarafından Ruha'ya gelen bazı kişilerin iddialarını şahitlerin ifadeleriyle ispatlamaları üzerine, bunlara temessük verildiğini yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir. Nakîbü'l-Eşraf Seyyid Ramazan'ın imzasının olduğu Rebiülahir 1039 (Kasım/Aralık 1629) tarihli temessük kaydını aynen aktarıyoruz: “*Vech-i tahrîr-i temessük oldur ki es-Seyyid Bayındır? Beg bin es-Seyyid Hanşa? Beg bunlar Diyarbekir canibinden gelüb ellerinde Diyarbekir efendisi ve Nakîbü'l-Eşraf es-Seyyid Yusuf Efendi'nin imzalı ve mühürlü hüccetleri olub ve Ruha efendisi dahi ellerine hüccet virüb siyâdetleri tahkik olub emmizâde olan es-Seyyid Mustafa Beg kızı oğulları olan şerif Allahverdi ve Kubad Ali ve Veli bunlar es-Seyyid Mustafa'nın kızı oğulları olduğuna Müslümanlar şehâdet etmeğın yedlerine bu temessük ketb olunub verildi vakt-i hacetde lazım ola tahriren fi şehri Rebi'ü'l-âhir sene tis'a ve selâsin ve elf*”.¹⁸⁰

Yukarıda temas edilen görevlilerin yanı sıra “yerel yöneticiler” başlığı altında ele alınması gereken diğer bir görevlinin, mahallenin ileri gelen idarecisi durumunda olan imamlar olduğunu belirtmek isteriz. Ancak sicil kayıtlarında, bu görevli ile ilgili tatmin edici verilere rastlanılmadığından araştırmamızda imamlara yer verilmemiştir. Öte taraftan kimi çalışmalarda da belirtildiği üzere, vakıf idarecileri¹⁸¹ ile mukataa eminlerini¹⁸² de şehirlerdeki yöneticiler arasına katmak mümkündür.¹⁸³

SONUÇ

Bu araştırmada, Osmanlı sancaklarından Ruha'nın h. 1039-1040 tarihli kadı defterine yansıyan verilerinden hareketle, 1629-1631 yılları arasında şehrin yönetim sınıfında yer alan görevlilerin kimler olduğu, ne gibi görevler icra ettikleri ve bunlarla ilgili belgelere yansıyan diğer ayrıntılar hakkında malumat verilmiştir. Çalışma neticesi ulaşılan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

¹⁷⁷ Çakar, *Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 102-103; Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 152.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, *age*, s. 164-165; Taş, *age*, s. 152; Osmanlıda nakîbü'l-eşraflık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *age*, s. 161-172; Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, TTK, Ankara 2003.

¹⁷⁹ UŞS. 207, 8-11; UŞS. 207, 26-58; UŞS. 207, 297-621; Urfa kadı defterleri, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu dönemde de şehirdeki seyidlerin sayısının azımsanmayacak miktarda olduğunu göstermektedir. Bu dönemde şehirde bir Nakîbü'l-Eşraf bulunmaktadır. Nitekim bir dava kaydında şahitlerden biri Nakîbü'l-Eşraf Hüseyin Efendi olarak kaydedilmiş iken 1894 yılına ait bir kayıta eski müftü Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin Nakîbü'l-Eşraf olduğu belirtilmiştir. Bkz. Taş, *age*, s. 152-153.

¹⁸⁰ UŞS. 207, 297-621.

¹⁸¹ İncelenen sicil kayıtlarında mütevellî, nazır, câbi ve kâtip tespit edilen vakıf görevlileri olmuştur. Nitekim ele alınan dönemde Ruha'da Câmi-i Kebir evkafı mütevellîsi İsmail Çelebi; Debbâghane Câmi-i Şerifi mütevellîsi el-Hâc İbrahim bin Halil; Emir Mençek evkafı mütevellîsi Seyyid Mehmed bin Seyyid Süleyman; el-Hâc İmam Kulî Mescidi mütevellîsi Allahverdi Ağa; Hacı Korkmaz Mescidi mütevellîsi Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed; Haremeyn-i Şerifeyn evkafı mütevellîsi dergâh-ı 'âli kapıcılarından Ömer Bey bin Hızır ile diğer Ömer Bevvâb; Karacurun Hanı evkafı mütevellîsi İsmail bin Bekir; Meşankıyye Mescidi mütevellîsi Ahmed Beşe; Mevlid-i Hz. Halîlu'r-Rahman Aleyhisselam evkafı mütevellîsi Şah Hüseyin Bey bin Ahmed Çelebi; Nîmetullah Bey merhumun evkafı mütevellîsi Kuloğlu olarak bilinen Der'âli yenicilerinden Süleyman Beşe; Seyyid İbrahim Câmîi mütevellîsi el-Hâc Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed ve Pazar Câmîi mütevellîsi Mehmed Çelebi bin Hacı Ahmed idi. Söz konusu Emir Mençek ile Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarının nazırı tespit edilmiş olup bu hizmeti (es) Seyyid Ramazan Efendi'nin ifa ettiği anlaşılmaktadır. Öte taraftan Câmi-i Kebir evkafının câbisi el-Hâc İbrahim, kâtibi Mevlâna Abdullah; Haremeyn-i Şerifeyn evkafının câbisi İbrahim Çelebi, kâtibi Halil Çelebi olarak tespit edilmiştir. Bkz. UŞS. 207, 14-28; UŞS. 207, 20-44/1; UŞS. 207, 31-69; UŞS. 207, 34-77; UŞS. 207, 40-94; UŞS. 207, 42-97; UŞS. 207, 54-125; UŞS. 207, 69-149; UŞS. 207, 83-183; UŞS. 207, 89-198; UŞS. 207, 95-211; UŞS. 207, 99-221; UŞS. 207, 99-223; UŞS. 207, 147-328; UŞS. 207, 167-377; UŞS. 207, 185-423; UŞS. 207, 187-427; UŞS. 207, 187-428; UŞS. 207, 209-480; UŞS. 207, 235-543; UŞS. 207, 240-554; UŞS. 207, 336-702; UŞS. 207, 342-715.

¹⁸² Sicil kayıtlarından ele alınan yıllarda Ruha mukataatı eminlerinin Mustafa ve Ahmed Bey isimli şahıslar olduğunu öğrenmekteyiz. Belge örnekleri için bkz. UŞS. 207, 21-47; UŞS. 207, 24-53; UŞS. 207, 64-140; UŞS. 207, 185-421; UŞS. 207, 284-594.

¹⁸³ Öguzoğlu, “Yöneticiler”, s. 154.

Ruha Sancağı, 16. yüzyılın sonlarında eyâlet statüsüne kavuşan Rakka Eyâleti'nin "paşa sancağı" olmasından dolayı, sancağın idaresinden eyâlete tayin edilen valilerin sorumlu oldukları ifade edilebilir. Bu bağlamda, "ehl-i örf" başlığı altında ele alınan görevlilerden biri vali olmuştur. Bu dönem boyunca eyâletin yönetiminden sorumlu valilerden üçünün ismi tespit edilebilmiştir. Rakka Beylerbeyliği'nin tevcih edildiğine ilişkin merkezden gönderilen hükümler incelendiğinde, eyâlete tayin edilen valilerin umumiyetle seferlerde yararlılık gösteren emektar olan kullar arasından seçildikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte, mahkeme kayıtlarına göre, eşkıyalarla işbirliği içinde olup devlete ihaneti tespit edilen valilerin ölümle cezalandırıldıkları da olmuştur.

Sancakta görevli olduğu tespit edilen örf mensuplarından bir diğeri mütesellim olmuştur. İncelenen dönemde Ruha'da görevli isimleri tespit edilebilen beş mütesellimle karşılaşılmıştır ki bu durum, valilerin seferde bulunma ya da başka bir nedenle sancağa gelemediklerini, diğeri bir ifadeyle görevlerine gitmediklerini ve mütesellim olarak görevlendirdikleri kişi vasıtasıyla sancağı yönettiklerini göstermiştir. Zira Abdal Paşa'nın Şehrizol Muhafazası'nda olması nedeniyle merkezden gönderilen fermanın mütesellime hitaben yazılmasını buna delil olarak göstermek mümkündür. Araştırma konusu olan yıllarda beylerbeyi ve bunun vekili konumundaki mütesellimin yanı sıra yeniçeri serdarı, kethüda yeri, subaşı, gece bekçisi, yasaççı, kale görevlileri ile haklarında etraflıca malumat edinemediğimiz alaybeyi ve çeribaşı sancakta hizmet verdiği tespit edilen diğeri örf mensupları olmuştur.

"Kazâ yöneticileri" başlığı altında, Osmanlı taşrası Ruha'da yargıyı temsil eden kadı ile ona mahkemede ve diğeri işlerinde yardımcı olan görevliler incelenmiştir. İncelenen yıllarda kazâda iki kadının hizmet verdiği tespit edilmiş olup mahkeme kayıtları bunların oldukça geniş bir yetkiye sahip olduklarını, ayrıca bazı önemli vakalarda olay mahalline bizzat kendilerinin gittiklerini göstermiştir. Bu dönemde kadıların maaşlarının günlük 150 akçe olması, Ruha kadılığının mevleviyet olan bir kadılık olmadığını ortaya koymuştur. Kadıya mahkeme işlerinde yardımcı olan görevlilerden nâibe az sayıda belgede rastlanılması, Ruha Kazâsı'na atanan kadıların bizzat kendilerinin görevine gelerek yargı vazifelerini yürüttüklerinin bir göstergesi olmuştur.

"Yerel yöneticiler" başlığı altında, şehirde hizmet veren şehir ve mahalle kethüdaları ile esnaf temsilcileri ve nakibü'l-eşraf incelenmiştir. Nitekim dava kayıtlarının "*şuhûdü'l-hâl*" kısmında rastlanılan şehir kethüdasının görevleri saptanamamış; şehirdeki mahallelerden Bâbü'l-Emir Mahallesi'nin kethüdası tespit edilebilmiş ve gayrimüslim olan bu yetkilinin, mahalle sakinlerinden "tekâlif-i örfiyye" adı altındaki vergilerin toplanmasından sorumlu olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde "şeyh", "yiğitbaşı" ve "pazarbaşı" tespiti yapılan esnaf yöneticileri olmuştur. Debbağ esnafının iki şeyhiyle karşılaşılmaması, öte yandan Müslim ve gayrimüslim üyelerden teşekkül eden cüllâhlar taifesinin yiğitbaşlarının zımni olması dikkat çeken detaylar olmuştur.

Son olarak Ruha kazâsına merkezden gönderilen kimi hükümlerde, kadının yanı sıra mütesellim, yeniçeri serdarı, kethüda yeri gibi örf mensuplarına hitap edilmesi bunların kazâ yönetimindeki önemini göstermiştir.

KAYNAKÇA

1. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. 1. Meşihat Şer'îyye Sicil Defterleri (MŞH. ŞSC. d.)

1. 1. 1. Urfa Şer'îyye Sicilleri (UŞS)

207 Numaralı Defter: 2-0, 3-0, 4-0, 5-1, 7-7, 8-11, 14-28, 15-32, 17-35, 20-44/1, 21-47, 21-48, 24-53, 26-58, 31-69, 32-73, 34-77, 36-84, 38-88, 40-94, 42-97, 42-98, 43-99, 54-125, 64-139, 64-140, 65-141, 66-143, 69-149, 83-183, 89-198, 95-211, 98-220, 99-221, 99-222, 99-223, 100-224, 105-236, 107-242, 112-254, 121-275, 122-277, 127-286, 129-290, 130-291, 130-292, 131-294, 139-311, 140-312, 140-313, 142-316, 147-328, 149-333, 152-340; 152-341; 153-343, 153-344, 154-346, 156-350/2, 159-359, 165-373, 167-377, 168-379, 173-394, 179-410, 185-421, 185-423, 187-427, 187-428, 188-430, 191-438, 192-439, 194-443, 194-444; 199-456, 199-457, 205-471, 209-480, 209-481, 222-510, 222-511, 223-512, 232-538, 235-543, 240-554, 248-569, 248-570, 250-574, 258-595, 259-595/2, 263-558, 263-559, 264-560, 266-564, 268-568, 269-571, 272-576, 273-577, 273-578, 275-582, 276-583, 277-585, 280-589, 281-591, 281-591/2, 282-592, 284-594, 285-595, 286-597, 287-600, 288-601, 289-602, 290-604, 294-613, 294-614, 294-615, 296-619, 297-621, 298-622, 299-624/1, 299-624/2, 300-626, 307-641, 316-662, 316-664, 317-665, 336-702, 337-704, 341-713, 342-714, 342-715, 344-717, 348-725, 355-737, 356-738/2, 356-739.

2. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

AÇIK, Turan, "Beşe Unvanı Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 2015, ss. 37-63.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XIII/S. 1-2, Ankara 1955, ss. 27-51.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, YKY, İstanbul 2010.
- AKPINARLI, Feriha, *Şanlıurfa Culha Dokumacılığı*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 1996.
- AKSOY, Hasan, “Dursun Fakih”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 7-8.
- Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1280.
- BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- ÇADIRCI, Musa, “II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XXVIII/S. 3-4, Ankara 1970, ss. 287-296.
- ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları: 1, Tarih Şubesi Yayınları: 1, Elazığ 2003.
- ÇAKAR, Enver, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara 2012.
- DİNGEÇ, Emine, “16. ve 17. Yüzyıllarda Taşra'da Yasakçılar”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7, Konya 2009, ss. 129-143.
- DOĞAN, Ahmet, “Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. XI/S. 35, 2023, ss. 711-729.
- EMECEN, Feridun, “Cullâh”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 83-84.
- ERDEM, İ., PAYDAŞ, K., *Ak-Koyunlu Devleti (Siyasî Tarihi ve Yönetim Yapısı)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara 2014.
- ERÜNSAL, İsmail E. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'Udûlden Şuhûdü'l-Hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, İstanbul 2019, ss. 1-50.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- GEDİKLİ, Fethi, “Yasa”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 336-340.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2015.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 08-10 Haziran 1973*, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, ss. 71-98.
- GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2021.
- HONIGMANN, E., “Urfa” (İkmâl eden Nejat Göyünç), *İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1986, ss. 50-57.
- İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 447-448.
- İNALCIK, Halil, “Hüsrev Paşa”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, ss. 37-40.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Kronik, İstanbul 2020.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-İt Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, C. 3, Alâeddin Kırâl Basımevi, Ankara 1941.
- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Tarih Lûgati Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.

KILIÇ, Orhan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Yeni Türkiye*, C. VI/S. 31 (701 Osmanlı Özel Sayısı-1: Siyaset ve Teşkilat), Ankara 2000, ss. 442-459.

KIVRIM, İsmail, *Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005.

KÜRKÇÜOĞLU, A. C., KÜRKÇÜOĞLU, S. S., *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C. 1, TTK, Ankara 1990.

MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.

MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, trc. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

MAYDAER, Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa’da Asayiş*, Emin Yayınları, Bursa 2016.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1978, ss. 247-269.

OĞUZOĞLU, Yusuf, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1981.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütessellimine İlişkin Bazı Bilgiler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya 1981, ss. 93-99.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun 1986, ss. 140-155.

OĞUZOĞLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Taşra Düzeninin Bozulmasının İdarî ve Sosyo-Kültürel Sebepleri Üzerine Bir Araştırma (1550-1600)”, *VIII. Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler, 18-21 Haziran 1998 Bursa*, Ed. Nurcan Abacı, Morrisville 2006, ss. 33-39.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik, İstanbul 2020.

ÖNTUĞ, Mustafa Murat, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fizikî, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2003.

ÖZCAN, Görgün, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

ÖZÇELİK, İsmail, *Devlet-i ‘Aliyye’nin Kamusal Düzeni ve Kurumları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2014.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XXVIII/S. 3-4, Ankara 1970, ss. 369-390.

ÖZKAYA, Yücel, “Mütessellim”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 203-204.

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2020.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PAYDAŞ, Kazım, “Urfa’nın Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi”, *Osmanlı Urfası*, Ed. Abdullah Ekinci, C. 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, ss. 32-41.

RUHANİ, S. Kazım, *XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Safevi Esnaf Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1976.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı Dönemi’nde Irak’ın İdarî Taksimati”, çev. Mustafa Öztürk, *Belleten*, C. LIV/S. 211, Ankara 1990, ss. 1233-1257.

SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakibü’l-Eşrâflık Müessesesi*, TTK, Ankara 2003.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA (URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 44, Ankara 2008, ss. 25-44.

TAŞ, Yasin, *Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

TURAN, Ahmet Nezihi, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK, Ankara 2012.

TURAN, Nurullah, *Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019.

ULUÇAY, Mustafa Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, C. H. P. Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1942.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara 1989.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. V, Ankara 1994, ss. 2211-2220.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017.

ÜNER, Mehmet Emin, *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2009.

ÜNER, Mehmet Emin, *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2015.

ÜNVER, Süheyl, “Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih”, *Türk Dünyası*, C. II/S. 12, İstanbul 1950, ss. 495-497.

ÜREKLİ, Bayram, “17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2000, ss. 707-718.

YEDİYILDIZ, M. Asım, *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınları, Bursa 2003.

YERLİKAYA, İlhan, “Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı: Teşkilat*, Ed. Güler Eren, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 130-144.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. Reşid Rahmeti Arat, C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, C. XXXVIII/S. 152, Ankara 1974, ss. 657-708.

ZEYDAN, Corci, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, trc. Zeki Megamiz, C. 1, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1328.

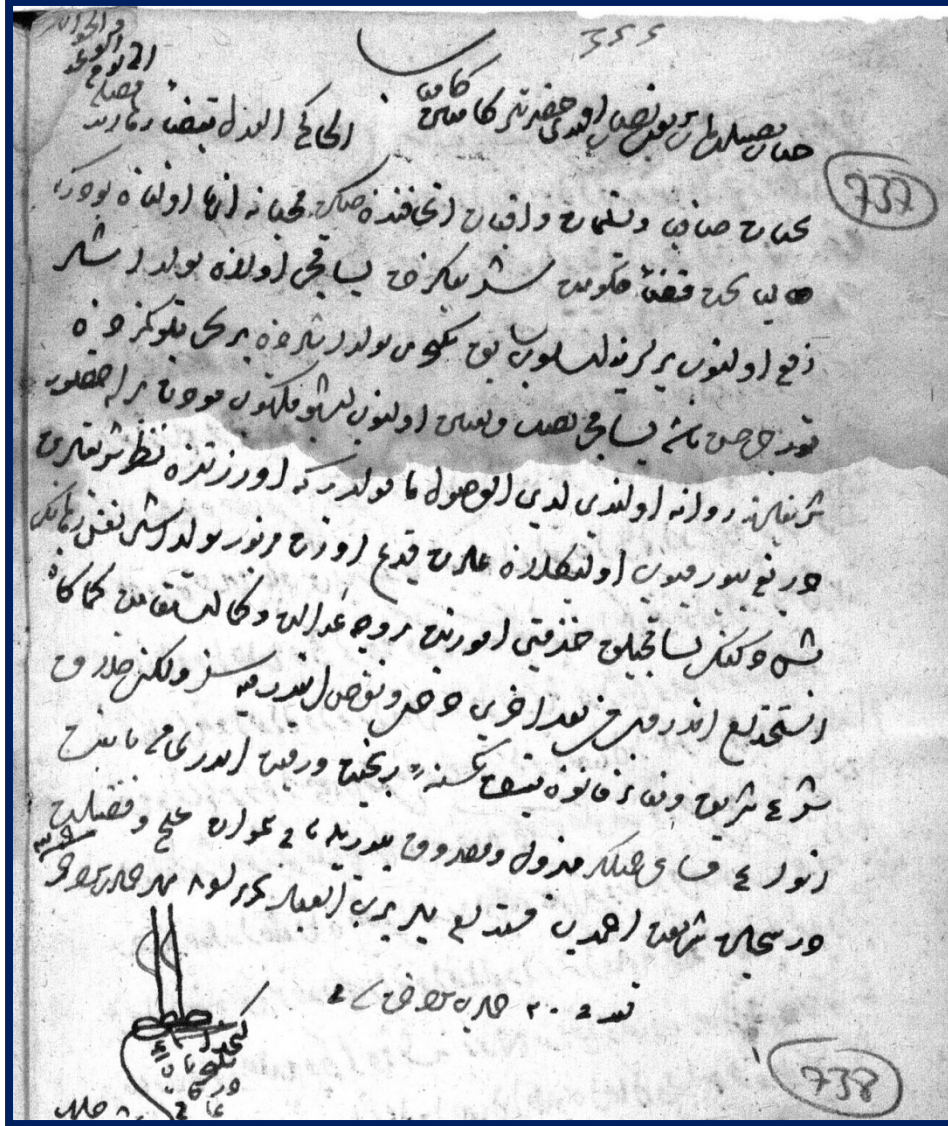
EKLER

EK-1: Rakka Beylerbeyliği'nin, 11 Şevval 1039 (24 Mayıs 1630) tarihi itibarıyla, önceden Şehzade Beylerbeyi olup Zeynel Han Muharebesi'nde yararlılık gösteren Abdal Paşa'ya tevcih edildiğine dair hüküm. (UŞS. 207, 317-665)

669
 لمر لمر اراد الكراغ كسر الكراغ الخ ووالعدر والصدراع صغر الوصع
 المحصن من رعدنا المکرر معان سابقا شتر زول بکار کسبنا اوقه ابدال
 وواح اقباله نوسم رصع مما بوه ولا صر ادریح صلوح اوقه سن برار
 وشیاحت شاعر اغور مما بوه قد من کما در اولدغکده عیدیا
 حالیا مکرر قنوکلم من و لا مر باه صی کنته واقوع اوقه زینر خانه خاربه سنه
 کلغ خدمت نولنور مکرر عنایه اولدغکر اجلدده حقه کت زینر عنایت عکر درانه
 و زینر رادف سنیه ملو کلم غلامون کتوریلور لیشور نوسم و ملده رادف
 نوال المکرر من اوقه بریح کوننده اوقه بکار کنگلکله مبر مرله سابق
 منصرف اولدی سروز ما حیده الحاق قیام کما نوصیه و حشر ابدال
 اعلایه کتور
 سور کتور که ماصر و کتور افی اعینون مبر مرلر سابق منصرف اولدی اوزن
 درع مکتفا سده اوقه فکر اولناه سروز ما حیده الحاق قیام ماصرف اولدی
 حفظ و و اولد مملکت و حیات و صنایع رصع مابیح کتور ساعی اولد کتور
 و مکتلا اوقه کوندر مبر مرلر اولد اوقه مکتور اولد کتور کتور کتور کتور
 اعتماد اولد کتور کتور اولد کتور کتور کتور کتور کتور کتور
 مالهی النبوه علیه افضل الصلوة والسلام الخ
 سهره
 حصار
 شاد روح
 قید و اسیر فی سبیل الله و رسوله

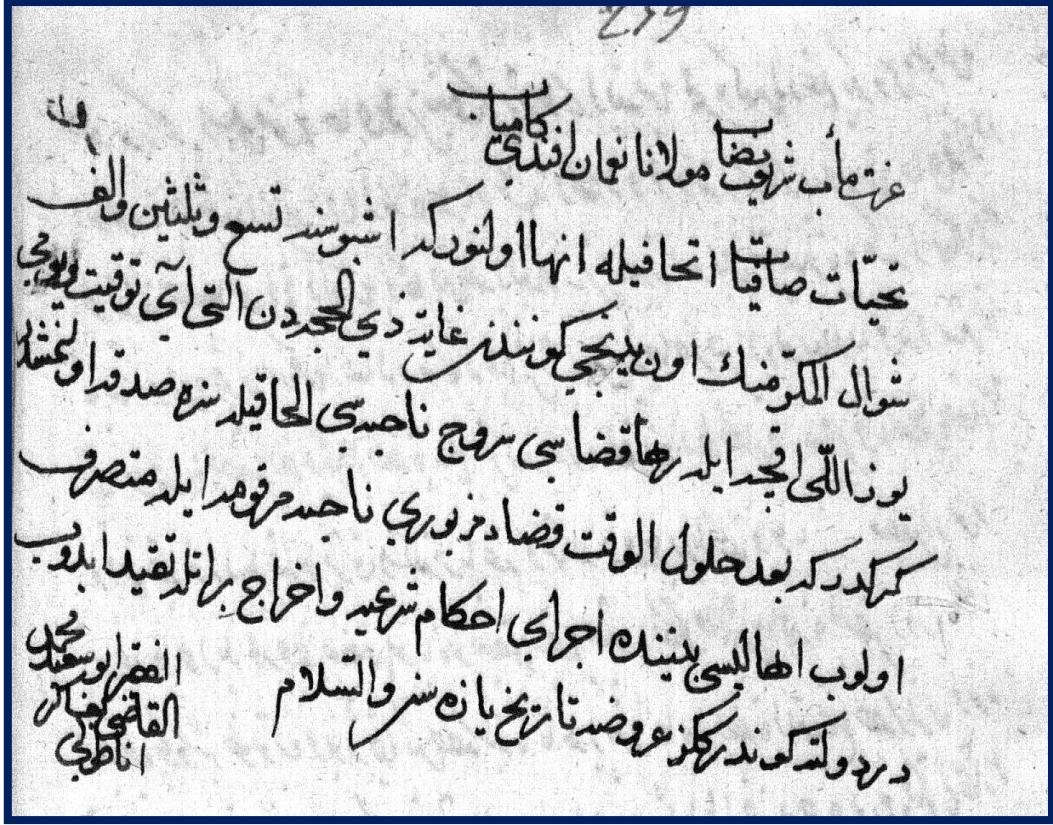
1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA
(URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

EK-2: Ruha'ya Korucu Hasan Beşe'nin yasakçı olarak tayin edilmesini gösteren dergâh-ı 'alî yeniçerilerinin kethüdası Mehmed tarafından kadıya hitaben yazılan 8 Cemaziyülahir 1039 (23 Ocak 1630) tarihli mektup kaydı. (UŞS. 207, 355-737)

1629-1631 YILLARI ARASINDA OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDA YÖNETİCİLER: RUHA
(URFA) SANCAĞI ÖRNEĞİ

EK-4: Suruç Nahiyesi'nin de ilhakıyla Ruha Kazâsı'nın kadılık hizmetine yevmî 150 akçe vazife ile Mevlâna Numan Efendi'nin getirildiğini gösteren Anadolu Kazaskeri Ebu Said Mehmed tarafından gönderilen mektup kaydı. (UŞS. 207, 259-595/2)

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

